

Vaigistatud kangelased

Suure isamaasõja veteranid Nõukogude Eesti tähtpäevaajakirjanduses 1944–1989

Marek Miil

2012. aasta lõpus kinnitas Eesti Vabariigi valitsus dokumendi „Poliitika Kaitseväge ja Kaitseliidu veteranide osas”, astudes sellega riiklikul tasandil esimese sammu Kaitseväge ja Kaitseliidu veteranidele n-ö tervikliku lähenemise tagamiseks. Dokumendi sissejuhatuses tõdetakse, et veteranipoliitikas ei ole iseenesest midagi uut: termin „veteran” oli kasutusel juba 2000 aasta eest Rooma riigis ja pärast Vabadussõda toetas ka Eesti Vabariik oma veterane mitmel viisil.¹ Äsja valminud poliitikadokumendi üheks eesmärgiks on seatud veteranidele ühiskondliku tunnustuse saavutamine, milleni jõudmise oluliseks vahendiks peetakse „informatsiooni levitamist aktiivsetel meetoditel”, et saavutada „avalikkuse positiivset tähelepanu”.² Selle eesmärgi teenistusse rakendatakse Eesti sõjamuuseumi püsiekspositsioon, üldhariduskoolide riigikaitseõpetuse tunnid (sh loengud, milles keskendutakse sõjalugudele ja -kogemustele) ning Kaitseministeeriumi trükised ja veebileht.³ Nagu dokumendis on viidatud, ei ole veteranipoliitikas midagi uut, nii nagu ei ole midagi revolutsioonilist ka taotluses saavutada oma riigi poliitikale ja selle silmapaistvatele elluviijatele ühiskondlik tunnustus. Käesolevas artiklis uuritaksegi trükiajakirjanduse näitel, kuidas seda tehti Nõukogude Eestis.

Ühe osana Nõukogude Liidu Kommunistlikule Parteile allutatud ajakirjandussüsteemist pidi ka Nõukogude Eesti ajakirjandus järgima süsteemis kehtivaid reegleid ja põhimõtteid. Ajakirjanduse ülesanne oli muu hulgas tutvustada ja propageerida kommunistliku partei monopoolset

¹ „Poliitika Kaitseväge ja Kaitseliidu veteranide osas,” Kaitseministeerium, 2012, 3, http://kaitseministeerium.ee/files/kmin/nodes/13165_Veteranipoliitika.pdf, 2. märts 2013.

² *Ibid.*, 16.

³ *Ibid.*

ajalookäsitlust. See aga omakorda tähendas parteis oluliseks peetavate ajaloosündmuste regulaarset meenutamist. Üks selline sündmus oli Suur isamaasõda.⁴

Nõukogude tähtpäevaajakirjandus kasutas Suure isamaasõja võidust jutustamisel ära selle sõja vahetuid tunnistajaid ja mäletajaid – Punaarmee sõjaveterane. Neid toodi sangarlikkuse ja nõukogude inimese ideaali elavaks näiteks, kes igapäevaselt ehitavad kommunismi ja aitavad ühiskonnal jõuda helgesse tulevikku ning kes olid ja on alati valmis haarama relva marksistlike-leninlike ideede kaitsmiseks. Kindlatel tähtpäevadel, nagu 9. mail (Suures isamaasõjas 1945. aastal Saksamaa üle saavutatud võidu aastapäev) ja 22. septembril (Punaarmee jõudmine Tallinna 1944. aastal), kirjeldasid Nõukogude Eesti ajalehed ajaloolisel päeval toimunut, selgitasid selle sündmuse tähtsust oleviku ja tuleviku seisukohast, näitasid, kuidas seda sündmust mälestatakse, ning andsid sõna sündmustes osalenud sõjaveteranidele.

Samal ajal sõltus kommunistliku partei poliitilistest vajadustest ja eesmärkidest, kuidas tähtpäevaajakirjandus ühel või teisel perioodil sõjaveterane käsitles. Näiteks ei kirjutatud Nõukogude Eesti trükiajakirjanduses ajavahemikus 1948–1951 veteranidest peaaegu üldse, ent alates 1960. aastate teisest poolest pühendati rohkem lugusid konkreetsetele sõjaveteranidele, andes ka neile endile sõna. Teisisõnu hakati sõjaveterane näitama kui inimesi meie hulgast, kellel on rääkida oma lugu.⁵ Veteranidele sõna andmisega muutus ka sõjasündmuste käsitlemine trükiajakirjanduses mitmekesisemaks ja värvikamaks. Lood muutusid inimlikumaks, kui näidati konkreetsete inimeste saatust sõjakeerises. Teisalt võinuks eeldada, et veteranide mälestuste vahendamise kõrval räägib ajakirjandus sellestki, mis on saanud endistest rindemeestest pärast sõda ja kuidas nad oma igapäevaeluga toime tulevad. Nimelt lõppes sõda paljudele veteranidele eluaegse füüsilise puudega või aastakümneid kestnud psüühiliste probleemidega. Lembit Pärna arvutuste kohaselt viidi pärast

⁴ Termin „Suur isamaasõda” võeti NSV Liidus kasutusele tähistamaks Nõukogude Liidu sõda Teises maailmasõjas Saksamaa ja tema liitlaste vastu.

⁵ Marek Miil, „Mäng mäluga. 22. september 1944 Eesti NSV päevalehtedes ajavahemikus 1945–1989,” *Ajalooline Ajakiri* 2 (136) (2011): 212–213.

Raamatukaubastu kommunistlikud noored sõjaaegseid rindelehti lugemas kohtumisel Suure isamaasõja veteranide, Nõukogude Liidu kangelaste Albert Repsoni ja Heinrich Hindreusega ja kunagiste Eesti Rahvuskorpuse poliitjuhtajate Friedenthal Seppa ja August Pähklimäega (9. aprill 1964). Eesti Filmiarhiiv

Communist youth from a book store reading front newspapers dated from the war during a meeting with veterans of the Great Patriotic War, Heroes of the Soviet Union Albert Repson and Heinrich Hindreus, and the former political officers Friedenthal Sepp and August Pähklimägi (9 April 1964). Estonian Film Archives

haavataasaamist rivitule ametikohale või demobiliseeriti 15% eesti laskurkorpuse sõduritest.⁶ Kui Beate Fieseleri andmetel oli Nõukogude Liidus 2,7 miljonit sõjainvaliidi, siis on võimatu välja arvutada, kui palju sõjaveterane kannatas näiteks posttraumaatilise stressi all.⁷ Nimelt võis see erakordselt traumeerivatele sündmustele järgnev stressireaktsioon ilmneda

⁶ Lembit Pärn, *Sõjakeerises* (Tallinn: Eesti Raamat, 1968), 175.

⁷ Beate Fieseler, „Arme Sieger. Die Invaliden des Großen Vaterländischen Krieges,” *Ost-europa* 55. Jahrgang / Heft 4–6 (April–Juni 2005): 207.

ka pärast punaväelaste demobiliseerimist. Ligikaudselt annab võimalikust suurusjärgust aimu Jelena Senjavskaja hinnang, mille järgi 34,5 miljonist Punaarmeesse mobiliseeritust kannatasid 38% psüühiliste häirete all.⁸

Eeltoodust tulenebki uurimisküsimus: kui paljudes tähtpäevale pühendatud artiklites ja kuidas lasti veteranidel endil jutustada sõjast põhjustatud füüsilistest või vaimsetest kannatustest? Uuringu valimiks on ajavahemikus 1945–1989 Eestis ilmunud päevalehtedes Rahva Hää!, Noorte Hää! ja Õhtuleht Suure isamaasõja võidule (9. mai) ja Tallinna vabastamise tähtpäevale (22. september) pühendatud 794 artiklit.⁹ Juhul kui ajaleht neil kuupäevadel ei ilmunud, analüüsiti vahetult eelmisel päeval ilmunud artikleid. Valimisse arvati kõik selles ajalehenumbris Suure isamaasõja võidule ja Tallinna vabastamisele pühendatud kirjutised, välja arvatud NSV Liidu Telegraafiagentuuri (TASS) ja Eesti Telegraafiagentuuri (ETA) uudised, milles mainiti tähtpäeva kontekstis ainult tseremooniaid ja pärjapaneku fakte. Samuti ei kaasatud valimisse tähtpäeva-luuletusi.

Artikli esimeses pooles tutvustatakse tähtpäevaajakirjanduse rolli nõukogude propagandasüsteemis ja kommunistliku partei poliitika seoseid sõjaveteranide staatusega ajakirjanduses. Artikli teises pooles antakse ülevaade sõjaveteranide kannatuste kajastamisest tähtpäeva-ajakirjanduses.

Tähtpäevaajakirjandus ja nõukogude propaganda

Kollektiivset mälu luuakse mitmesuguste sümbolsete vahenditega, nagu tekstid, pildid, mälestussambad, tähtpäevad ja mälestusüritused. Seega kätkeb kollektiivne mälu endas ka ajalookirjutamist ja selles kasutatavaid narratiive. Narratiivide kui nn kultuuriliste tööriistade tähtsust

⁸ Елена Сенявская, *Психология войны в XX веке – исторический опыт России* (Москва: РОССПЭН, 1999), 91.

⁹ Jään siinkohal teadlikult termini „Tallinna ja Eesti vabastamine” juurde, kuna käesoleva artikli eesmärk ei ole mitte anda õiguslikke hinnanguid, vaid keskenduda sellele, kuidas nõukogude ajakirjandus käsitles nende sündmuste kontekstis Punaarmee veterane.

mäletamisprotsessides on rõhutanud James Wertsch.¹⁰ Tema käsitluse järgi kuuluvad kõik inimesed sotsialiseeritud narratiivsetesse kooslustesse, kus kollektiivset mälu vahendatakse narratiividega. Neid narratiive rakendatakse maailma mõistmiseks ja teisalt aitavad need inimesel mäletada. Narratiiv on Wertschi arvates üks väheseid vahendeid, mida saab kasutada tegelaste ja sündmuste esitamiseks.

Niisamuti peab Wertsch narratiive kui kultuurilisi vahendeid oluliseks kogukonna liikmete sotsialiseerimisel, sest neid tekste saab kasutada nii mineviku üksikasjalikuks kirjeldamiseks kui ka oleviku poliitilistest vajadustest lähtuvateks minevikukirjeldusteks. Just seetõttu sekkuvad riigid narratiivide loomisse, püüdes kontrollida, kuidas kasutatakse tekstuaalset varamut kollektiivse mälu kujundamisel. Seda kõike tehakse aga eesmärgiga konstrueerida oma kodanike identiteeti ja lojaalsust.¹¹ Sellistel riigi loodud narratiividel on Wertschi arvates suur mõjuvõim, sest need mõjutavad inimeste jutustusi mineviku kohta isegi siis, kui inimesed ise vastanduvad n-ö ametlikule ajalookäsitlusele.

Riigi mõju narratiivide loomisele on uurinud veel Thomas Scherlock, kes kasutab riigi sekkumise kirjeldamiseks terminit „poliitiline müüt”. Ta defineerib seda kui möödunud sündmuste narratiivi, millele on antud oleviku ja tuleviku seisukohalt eriline tähendus, mis samas loob ja tugevdab poliitilist identiteeti ning annab võimu neile, kes juba valitsevad või loodavad valitsema hakata. Poliitilise müüdi ülesanne on aidata luua kollektiivset mälu, sidudes selle abil olemasolevad või tulevased rühmad oma eelkäijate ja järglastega üheks sümboolseks tervikuks, samal ajal ühtlasi seadustades olemasolevaid või soovitavaid poliitilisi rolle ja institutsioone.¹² Scherlocki arvates tegelevad müüdiloomega eriti põhjalikult just totalitaarsed režiimid, kes loovad kauakestvaid ja konkurentsituud müüte, ise hoolikalt jälgides, et keegi ei seaks neid kahtluse alla.

¹⁰ James V. Wertsch, *Voices of Collective Remembering* (London: Cambridge, 2002), 55–57. Vt ka James V. Wertsch, „Narrative Tools of History and Identity,” *Culture and Psychology* Vol. 3, no. 5 (1997): 5–20; James V. Wertsch, „Collective memory and narrative templates,” *Social Research* 75:1 (2008): 133–156.

¹¹ Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, 67–86.

¹² Thomas Scherlock, *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 3.

Vladimir Lenin nõudis juba 1894. aastal, et tuleb põhjalikumalt välja töötada Vene ajaloo ja tegelikkuse marksistlik käsitlus ning levitada ja kasutada seda ajalookäsitlust tööliste liitmisel ühtseks poliitiliseks jõuks.¹³ Pärast bolševistlikku riigipööret Venemaal püüdis nõukogude režiim kontrollida, mida mäletatakse ja mida unustatakse. Seejuures aktsepteeriti mineviku käsitlemisel ainult ühte, riigi poolt heaks kiidetud ametlikku versiooni. Ajaloo tundmine ja uurimine pidi aitama „omandada bolševismi” ja „kindlustama veendumust” partei ja kommunismi lõplikus võidus.¹⁴ Wertsch on juhtinud tähelepanu asjaolule, et nõukogude süsteemis käsitati narratiive kui võimalust teavet välja jätta või lisada ning ametlike narratiivide puhul pöörati tähelepanu ka nendes kahtlemisele (näiteks kontrollküsimused koolieksamitel) ja teadmisele konkureerivatest narratiividest (näiteks teatud raamatute, ajakirjade jms keelustamine).¹⁵

Seda, kuidas kommunistlik partei propageeris Suure isamaasõja võidu tähtsust, on võrreldud müüdiloomega, sest selle sõjaga seotud lugudes (narratiivides) ei tohtinud teatud sündmustes kahelda. See tähendab, et nende tähendus oli püha ning samal ajal need lood õigustasid ja põhistasid olemasolevat, aidates nii ühiskonda kontrollida. Näiteks George Gibiani järgi oli sellisel Suure isamaasõja võidu müüdil kolm ülesannet. Esiteks aitas see muuta puutumatuks ja pühaks käsituse kollektiivsest kannatusest. Selle järgi oli nõukogude, aga eelkõige vene inimene sattunud reeturliku kallaletungi ohvriks, kannatanud fašistlike röövvalutajate kordasaadetud õuduste all, seejärel tohutute ohvrite hinnaga võidelnud kätte vabaduse ning lõppkokkuvõttes päästnud kogu Lääne tsivilisatsiooni ja demokraatia. Teisalt aitas võidumüüt sisendada rahvuslikku uhkustunnet, sest taas olid venelased hävitanud ühe võimsa ja purustamatuks peetud vaenuliku sõjamasina, nii nagu nad olid seda teinud varasemate sissetungijate, st tatarlaste, rootslaste ja prantslastega. Kolmandaks andis võit Suures isamaasõjas nõukogude propaganda-aparaadile võimaluse tõestada, et kommunistliku partei otsused on olnud

¹³ Vladimir I. Lenin, „Mis on „rahvasõbrad” ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?” – *Valitud teosed. 1. kd, 1894–1900* (Tallinn: Eesti Raamat, 1985), 175.

¹⁴ *Üleliidulise Kommunistliku (Bolševike) Partei ajalugu* (Tallinn: Poliitiline Kirjastus, 1945), 4.

¹⁵ Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, 67–86.

Suure Isamaasõja veteranid 315. rannakaitsepatarei võitlejad D. Ovsjannikov, A. Stepanov, N. Puškin ja M. Zelenski Lääne-Eesti saarte kaitselahingute 25. aastapäeval Saaremaal vanu lahingupaiku vaatamas (18. september 1966). Eesti Fimiarhiiv

D. Ovsjannikov, A. Stepanov, N. Pushkin ja M. Zelenski, veterans of the Great Patriotic War and fighters of the 315th coastal artillery battery, visiting old battle sites in Saaremaa upon the 25th anniversary of the defence battles of West Estonia in 1941 (18 September 1966) Estonian Film Archives

õiged ja just tänu partei juhtimisele võideti vaenlane. Suure isamaasõja võidu müüti sai nüüd rakendada näitamaks, kuidas kommunistlik partei päästis minevikus ning päästab ka olevikus ja tulevikus Nõukogude Liidu nii sise- kui ka välisvaenlastest.¹⁶

Selleks aga, et tuletada Nõukogude kodanikele pidevalt meelde Suure isamaasõja võitu ja selle tähendust, sai kommunistlik partei kasutada kõiki oma käsutuses olevaid ressursse. Nõukogude Eestis anti Eestimaa

¹⁶ George Gibian, „World War 2 in Russian National Consciousness: Pristavkin (1981–7) and Kondratyev (1990),” – *World War 2 and the Soviet People*, ed. John Garrard (New York: St. Martin's Press, 1993), 147.

Kommunistliku Partei keskkomitee (EKP KK) tasandil ministeeriumidele ja asutustele käsud, milliste üritustega ja kuidas tähistada sõjas saavutatud võidu aastapäeva. Näiteks 1965. aastal tuli tähistada võidust 20 aasta möödumist kümnekonna eri laadi üritusega.¹⁷ Klubides, kultuuri- ja rahvamajades, ettevõtetes, ameti- ja haridusasutustes tuli korraldada loenguid ja kohtumisi sõjaveteranidega, täiendada poliitlike teadmisi sõjaajaloost, anda välja sõjaveteranide memuaare või nende kangelastegusid kirjeldavaid raamatuid. Kõikjal Eestis pidid toimuma Suurt isamaasõda kajastavad filmifestivalid, foto- ja kirjandusnäitused. Lisaks pidi Armee, Lennu- ja Mereväe Abistamise Vabatahtlik Ühing (ALMAVÜ) korraldama kogu Eestis spordivõistlusi ja rahvamatku endistesse lahingupaikadesse. Võidust 30 aasta möödumist tähistati Eesti NSVs 35 eri tüüpi üritusega, millest enamik olid sarnased 1965. aasta omadega. Siiski mainiksin, et 1975. aastal avaldati tähtpäeva puhul lisaks seitse raamatut ja brošüüri, korraldati teatrifestival (kusjuures kõik teatrid pidid ise lavastama päevakohase etenduse) ning liiduvabariigi tasandil kuus kunstinäitust.¹⁸ Võidust 40 aasta möödumise ürituste tipp hetkeks oli 8. mail 1985 rohkem kui 4000 inimesele korraldatud kontsertmiiting Tallinnas V. I. Lenini nimelises kultuuri- ja spordipalees (praegu Tallinna linnahall).¹⁹

Kõigi nõukogude võimule oluliste tähtpäevade tähistamist valmistati ette väga hoolikalt ja sellel protsessil hoidsid silma peal kõrgeimad parteilised juhtorganid. Näiteks 1975. aasta ürituste korraldamise juhtimiseks ja kontrollimiseks moodustati 31-liikmeline komisjon, kuhu kuulusid liiduvabariigi ministrid ja ametiasutuste juhid ning mille eesotsas oli EKP KK II sekretär.²⁰ Teine näide: Tallinna Linnakomitee hakkas võidu 40. aastapäeva üritusi ette valmistama juba kolm aastat varem ehk 1982. aastal.²¹

¹⁷ EKP KK presiidiumi istungi protokoll nr 52. 9. aprillist 1965, ERAF 1.4.3227, 161–163.

¹⁸ EKP KK büroo istungi protokoll nr 144. 21. jaanuarist 1975, ERAF 1.4.4601, 8–12.

¹⁹ EKP Tallinna Linnakomitee kiri EKP KK esimehele K. Vainole, 3.4.1985, ERAF 1.4.6539, 21.

²⁰ EKP KK büroo istungi protokoll nr 144. 21. jaanuarist 1975, ERAF 1.4.4601, 13–14.

²¹ EKP Tallinna Linnakomitee ettekanne Suure Isamaasõja 40. aastapäevale pühendatud ürituste ettevalmistamisest, 5.2.1985, ERAF 1.4.6528, 17.

Meediale omistatakse ühiskonna kollektiivse mälu mõjutamisel suur roll.²² Sellise poliitilise müüdi nagu Suure isamaasõja võidu loomisel oli meedial tähtis osa, sest selle abil sai kontrollida, mida mineviku kohta teatakse ja mäletatakse.

Teadlased, kes on uurinud ajakirjanduse osa kollektiivse mälu kujundamisel, võrdlevad ajakirjandust omalaadse sotsiaalse ajamasinaga.²³ Näiteks Eviatar Zerubavel on seisukohal, et kalendritähtpäevad tagavad perioodilise nn külaskäigu ühisesse minevikku, aidates sel kombel kindlustada mnemoonilist sotsialiseerimist.²⁴ Jeffrey K. Olick peab korrapärase ühismälestamiste kõrval niisama tähtsaks minevikusündmuste ja oleviku vahele jäänud varasemaid ühismälestamisi.²⁵ Tähtpäevad aitavad ka mäletada ja akumuloida seda, kuidas varem sama sündmust mälestati. Carolyn Kitsch näeb aga tähtpäevaajakirjandusel kahte teineteist täiendavat funktsiooni: ühelt poolt vormib ajakirjandus kollektiivset mälu, teisalt seab kollektiivne mälu omakorda ootused ajakirjandusele, eeldades teatud tähtpäevadel minevikusündmuste meenutamist. Regulaarsel mineviku nn taaskülastamisel avaldatakse uuesti varasemaid tekste ja fotosid, selgitades nende kestvat olulisust. Kitschi arvates kontekstualiseeritakse sellisel moel minevikku olevikus ja olevikku (ja tulevikku) minevikus.²⁶

Kui Nõukogude Liit okupeeris 1944. aastal Eesti, jätkas kommunistlik režiim Eesti sovetiseerimist, mida ta oli alustanud 1940. aastal ja mis oli 1941. aastal sõja tõttu katkenud. Partei ideoloogide põhimõtete järgi kirjutatud Eesti ajaloo funktsiooniks oli nüüd konstrueerida kollektiivne mälu, mis toetaks võimul olevat režiimi ja näitaks kehtivat ühiskonna-

²² Barbara A. Misztal, *Theories of Social Remembering* (Philadelphia: Open University Press, 2003), 22.

²³ Halliki Harro-Loit, Ene Kõresaar, „National Temporality and Journalistic Practice: Temporalising Anniversary Events in Estonian Television News,” *Trames* 14 (64/59), 4 (2010): 323.

²⁴ Eviatar Zerubavel, *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past* (London: The University of Chicago Press, 2003), 47.

²⁵ Jeffrey K. Olick, *The Politics of Regret. On Collective Memory and Historical Responsibility* (New York: Routledge, 2007), 58.

²⁶ Carolyn Kitsch, „Anniversary Journalism, Collective Memory, and the Cultural Authority to Tell the Story of the American Past,” *Journal of Popular Culture* 36 (2002): 48.

korda ajaloo vääramatu arengu tulemusena ning eesti rahva pürgimuste täitumisena.²⁷ Rahva igapäevaelu sovetiseerimisse ning inimeste mõtlemise ja maailmavaate muutmisse kaasati kunst, kirjandus, agitaatorid ja ajakirjandus.²⁸ Sovetiseerimise aspektist tähendas see, et Eestisse toodi sisse sovetlik ajakirjanduse juhtimise ja kontrollimise süsteem. Seda teostasid institutsioonid nii üleliidulisel kui ka liiduvabariigi tasemel, lähtudes kahest käsuliinide süsteemist: partei ja GLAVLITi (1946. aastast NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asunud Riiklike ja Sõjasaladuste Kaitse Peavalitsus) omast. Lisandusid mitmesugused ametkonnad vastavalt sellele, millise valdkonnaga üks või teine ajaleht või ajakiri oli otsesemalt seotud, ning ka julgeolekuorganid.²⁹

Nõukogude propagandasüsteemil oli juba olemas oma väljakujunenud tähtpäevaajakirjandus, mis tegeles ideoloogiliste müütide ja vastavate riiklik-poliitiliste sündmustega. Ka Nõukogude Eesti ajakirjanduses olid välja valitud ideoloogilised sündmused, mille kajastamist toimetajatelt aastast aastasse korduvalt ühel või teisel viisil nõuti.³⁰ Nõukogude Eesti tähtpäevaajakirjanduse lahutamatuks osaks sai võit Suures isamaasõjas. Näiteks määrati 1954. aastal EKP KK büroo tasandil, et septembrikuus peab Rahva Hääle juhtkiri olema pühendatud kümne aasta möödumisele Tallinna vabastamisest ning väljaande propagandaosakond pidi kirjutama artikleid sellest, kuidas linn vabastati „nõukogude rahvaste vennaliku abiga”.³¹ Mais 1955 pidi Rahva Hääle avaldama juhtkirja „Nõukogude rahva ajalooline võit” ja ajalehe propagandaosakond pakkuma artikleid teemal „Rahujõudude maailma-ajalooline võit fašismi ja sõja-

²⁷ Tiiu Kreegipuu, „Ajaloo rakendamine propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlus Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1940–1960,” *Tuna* 3 (2007): 48.

²⁸ Olaf Mertelsmann, „Die Sowjetisierung des estnischen Alltags während des Stalinismus,” – *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag*, Hg. Norbert Angermann, Michael Garleff, Wilhelm Lenz (Münster: Lit-Verlag, 2005), 602.

²⁹ Tiiu Kreegipuu, „Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted,” *Ajalooline Ajakiri* 1/2 (2009): 160.

³⁰ Maarja Lõhmus, *Toimetamine: kas looming või tsensuur* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999), 66.

³¹ EKP KK büroo istungi protokoll nr 28. 7. septembrist 1954, ERAF 1.4.1770, 90–91.

jõudude üle³². Kolm aastakümnet hiljem, seoses võidu 40. aastapäeva tähistamisega, kõlas aga näiteks EKP KK büroo juhü Rahva Häälele järgmiselt: „Aktiviseerida Nõukogude armee argipäevade, sõjaväeliste kutsealade, sõjalis-patriootlike kasvatustöö kogemuste, linna ettevõtete, õppeasutuste ja väeosade šeflussidemete propageerimist.”³³

Eesti NSV ja Suure isamaasõja võidu kontekstis tähendas see, et liiduvabariigi ajakirjandus hakkas igal aastal regulaarselt käsitlema nii nõukogude rahvaste võitu sõjas kui ka Nõukogude Eesti vabastamist sõja ajal. Näiteks meenutati tähtpäevaga seotud ajaloolisi sündmusi, nagu 9. mai ja Tallinna või Mandri-Eesti vabastamine. Samuti kajastati vastavale aastapäevale pühendatud üritusi, nagu ausammaste ja mälestustahvlite avamised, kontserdid, aktused, miitingud, lillede ja pärgade asetamised.³⁴

Kuid ajakirjanduses võidi mälestatavat sündmust kasutada ka päevaliitiliste kampaaniate või probleemide käsitlemisel. Sellisel juhul tekitati üldjuhul lühidalt ajaloolise sündmuse seos päevaliitikaga, misjärel keskendus ülejäänud lugu partei vaatenurgast aktuaalsele teemale. Näiteks Tallinna vabastamise sündmustele pühendatud artikkel võis jutustada hoopis viimasel viisaastakul linnas saavutatud töövõitudest elamuehituses, transpordikorralduses jne. Seega ei keskendunud nõukogude tähtpäevaajakirjandus mitte kitsalt konkreetsele ajaloolisele sündmusele, vaid kasutas neid sündmusi märksa laiematel propagandaeesmärkidel.

Suure isamaasõjaga tegelevas Nõukogude Eesti tähtpäevaajakirjanduses anti sõna ka ajaloolistes sündmustes ja Eesti NSV vabastamises osalenud sõjaveteranidele. Millal ja kui palju sõjaveteranid tähtpäeva-

³² EKP KK büroo istungi protokoll nr 59. 3. maist 1955, ERAF 1.4.1853, 87–88.

³³ EKP KK büroo istungi protokoll nr 110. 21. veebruarist 1985, ERAF 1.4.6527, 13.

³⁴ Seejuures ei erinenud nõukogude tähtpäevaajakirjandus näiteks Saksa okupatsiooni võimude propagandameetoditest. Ka Saksa võimudele allutatud eesti trükiajakirjanduses tuletati lugejatele aastatel 1942–1944 regulaarselt meelde, millistel kuupäevadel mingi linn Eestis n-õ vabastati, ning kirjeldati, kuidas seda sündmust mälestati sõjaväeparaadide, kõnede, lillede asetamise jms-ga. Mõlemal okupatsiooniajal avaldati vastaspoole kuritegusid ja anastuspoliitikat kirjeldav kogumik: 1943. aastal ilmus Eesti Omalalitsuse toetusel kahes osas mitmesajaleheküljeline koguteos „Eesti rahva kannatuste aasta” (mõlema osa tiraaž 25 000 eksemplari), 1947. aastal avaldati samavõrd mahukas raamat „Saksa fašistlik okupatsioon Eestis aastail 1941–1944” (trükiarv 12 200).

ajakirjanduses sõna said, sõltus nõukogude režiimi päevapoliitikast, hetkel valitsevast ajalookäsitlusest ning sellest, milline roll sõjaveteranidele ühiskonnas parasjagu omistati.

Poliitika ja sõjaveteranide staatus

Vladislav Zubok on kirjeldanud aastaid 1945–1953 kui ajavahemikku, mida iseloomustasid imperialism ja ekspansionism, soov superriigina üles ehitada sotsialistlik impeerium, samuti kui ajastut, mil Nõukogude Liit valmistus totaalseks sõjaks.³⁵ Nõukogude diktaatoril Jossif Stalinil oli vaja vaenlasi ja tüli Läänega, et teha lõpp demokraatia mängimisele Ida-Euroopa maades ja keerata kruvid oma maal kõvasti kinni.³⁶ Totaalne külm sõda tähendas kogu nõukogude ühiskonna veel totalitaarsemaks muutumist.³⁷

Suure isamaasõja võidust sai pärast 1945. aastat nõukogude propaganda üks põhiteemasid. Sõja-aastad kuulutati ideologiseeritud ajalookäsitluses koguni omaette etapiks ühiskonna jõudmisel kommunismi. Näiteks vahetult pärast sõda kirjutatud ajaloos eristati võitluses kapitalismi vastu ja uue ühiskonna loomisel kolme etappi: (1) 1917–1941 ehk kodusõja ja sotsialistliku riigi ülesehitamise periood, (2) 1941–1945 ehk Suure isamaasõja aastad ja (3) sõjajärgse ülesehitustöö ajastu.³⁸ Nõukogude propaganda hakkas sõjalist võitu käsitama kui näidet nõukogude ühiskondliku ja riikliku korra vastupidavusest ja eluvõimelisusest. Näiteks selgitati, et Punaarmee sai sõja ajal oma käsutusse hiiglaslikud sõjamajanduslikud ressursid üksnes tänu sellele, et kommunistlik partei oli varem läbi viinud industrialiseerimise ja kollektiviseerinud põllumajanduse. Seda tuli omakorda tõlgendada kui fakti partei edukalt kujundatud ja ellu rakendatud majanduspoliitikast.

³⁵ Vladislav M. Zubok, *Luhtunud impeerium. Nõukogude Liit külmas sõjas alates Stalinist kuni Gorbatšovini* (Tallinn: Tänapäev, 2010), 31–138.

³⁶ Edvard Radzinski, *Stalin* (Tallinn: Varrak, 2000), 529.

³⁷ Paul Dukes, „The Social Consequences of World War II for the USSR,” – *Total War and Social Change*, ed. Arthur Marwick (London: Macmillan Press, 1988), 51.

³⁸ Vjatšeslav Molotov, „Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäev,” *Eesti Bolševik* nr 12, 1974, 2.

*Suure isamaasõja veteranid (vasakult) Tartu sõjakomissariaadi majandus-
ülem Jossif Kaplinus, Tartu Riikliku Ülikooli sõjalise õpetuse kateedri vanem-
õpetaja alampolkovnik Pjotr Fomenko ja Tartu Linna Haridusosakonna
töötaja Juho Sükijainen Stalingradi lahingu 35. aastapäeval ajalehe Edasi
vesltusringis sõjamälestusi meenutamas (veebruar 1978). Eesti Filmiarhiiv
Jossif Kaplinus, head of economy of the Tartu military commissariate; Lieu-
tenant Colonel Piotr Fomenko, senior lecturer of the Tartu State University
department of military instruction; and Juho Sükijainen, educational worker
of the city of Tartu's department of education attending a conversation circle
on war memories organised by the daily newspaper Edasi on the 35th anni-
versary of the Battle of Stalingrad (February 1978). Estonian Film Archives*

Ühelt poolt sõja võitmine, teisalt ka võidu nimel läbi elatud kannatused andsid nõukogude propagandale aastakümneteks ainst jutustada lugu nõukogude inimeste toodud erilisest ohvriskogu Lääne tsivilisatsiooni päästmise nimel. Stalin deklareeris juba 1944. aastal: „Meie rahvas on õigusega omandanud kangelasliku rahva kuulsuse. [...] Nüüd, kus Isamaasõda läheneb võidukale lõpule, ilmneb Nõukogude rahva ajalooline osa oma täies suuruses. Praegu tunnustavad kõik, et Nõukogude rahvas

oma ennatsalgava võitlusega on päästnud Euroopa tsivilisatsiooni fašistlike rüüstajate käest. Selles on Nõukogude rahva määramatu suur teene inimkonna ajaloos.”³⁹

Kommunistlik partei püüdis varjata kõike, mis võinuks võidu hiilgust tuhmistada. Üks mahavaikitud teemasid olid sõjaveteranide, sealhulgas ligikaudu 2,7 miljoni sõjainvaliidi vaimsed ja füüsilised kannatused.⁴⁰ Tohutuid inimohvreid ja materiaalseid kaotusi kandnud riik vajas tööjõudu, mis tähendas, et ka sõjaveteranid pidid andma oma panuse majanduse taastamisse.⁴¹ Kohe pärast sõda seadis Stalin eesmärgiks likvideerida sõjakahjustused ning saavutada viie aasta jooksul tööstuses ja põllumajanduses vähemalt 1941. aasta tase. Kuid järgmise viieteistkümne aasta jooksul ootas diktaator oma alamatelt rahvamajanduse sõjaeelse taseme ületamist juba kolmekordselt.⁴²

Stalin ei teinud oma juhtimisstrateegiast ja -poliitikast saladust: partei pidi olema „raudse distsipliiniga” „organiseeritud väesalk” ja „võitlusstaap”, mis juhtis klassivõitlust, ning kandma sedasama ühtsust, distsipliini ja organiseeritust miljonite töölisteni.⁴³ Üksikindiviidi huvidel ei olnud selles ideoloogias kohta ja tegelikkuses tähendas see, et kogu nõukogude rahvas jäi mobiliseerituks, seekord töörindele. Teisisõnu ei olnud enam vahet, kas nõukogude rahvas võitles sõjas või töörindele, režiiim ootas inimestelt ikkagi eesmärkide nimel vastuvaidlematut alistumist, ennatsalgavust ja ohvreid. Seda omalaadset alalist mobilisatsiooniolukorda kirjeldas 1952. aastal partei keskkomitee sekretär Georgi Malenkov järgmiselt: „Nõukogude ühiskondlik ja riiklik kord on mitte üksnes meie maa majandusliku ja kultuurilise tõusu organiseerimise parim vorm rahuliku ülesehitustöö aastail, vaid ka parim vorm rahva kõigi jõudude mobiliseerimisel vastulöögi andmiseks vaenlasele sõja-

³⁹ Jossif V. Stalin, „Kõne Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelset koosolekul 9. veebruaril 1946,” – *Agitaatori kalender-käsiraamat* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946), 10–11.

⁴⁰ Fieseler, „Arme Sieger,” 207.

⁴¹ Beate Fieseler, „The Bitter Legacy of the „Great Patriotic War”: Red Army under Late Stalinism,” – *Late Stalinist Russia: Society between Reconstruction and Reinvention*, ed. Juliane Furst (London and New York: Routledge, 2005), 46.

⁴² Stalin, „Kõne,” 12.

⁴³ Jossif V. Stalin, *Leninismi alustest* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953), 198, 209.

Suure isamaasõja veteranid Anu Kullman ja Paul Luuk Tartu linna pioneermängust osavõtjatega ajalehe Edasi kaminasaalis kohtumas (vebruar 1978). Eesti Filmiarhiiv

Anu Kullman and Paul Luuk, veterans of the Great Patriotic War, meeting the participants of the city of Tartu's pioneer game in the fireplace hall of the daily newspaper Edasi (February 1978). Estonian Film Archives

ajal.⁴⁴ Seega oli Stalinil vaja veteranide lojaalsust ja tegutsemist, aga mitte oma minevikumälestustes elamist.⁴⁵ Ka uue sõja ootus välistas arvamuse, nagu peaksid inimesed pärast sõda „mõnda aega taastuma”. See tähendas hoopis materiaalsete ja inimressursside mobiliseerimist ja ühiskonna puhastamist sisevaenlastest ning sotsialistlik impeerium kasutas oma huvides ära miljonite venelaste ja mittevenelaste kannatlikkust ja illusioone, kusjuures seda „usu ja illusioonide püramiidi” kroonis Stalini kui ilmeksimatu juhi kultus.⁴⁶

⁴⁴ Georgi Malenkov, *Aruandekõne ÜK(b)P Keskkomitee tööst partei XIX kongressile 5. oktoobril 1952* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952), 33.

⁴⁵ Catherine Merridale, *Night of Stone. Death and Memory in Twentieth-Century Russia* (New York: Viking Penguin, 2001), 248.

⁴⁶ Zubok, *Luhtunud impeerium*, 100.

Catherine Merridale ja Orlando Figes on kirjeldanud sõjajärgset perioodi kuni Stalini surmani kui ajajärku, mil nõukogude režiim karmistas hirmust reformimõtete ees tsensuuri sõjamälestuste üle.⁴⁷ Kaheksat miljonit demobiliseeritud sõdurit peeti mõjukaks jõuks, mis võinuks politiseerituna kujutada tõsist ohtu valitsevale režiimile.⁴⁸ Võrdluseks: Eestisse saabus pärast sõda üle 35 000 demobiliseeritu.⁴⁹ Nõukogude Liidust Balti riikidesse tulnud veteranid olid sõjaretkel Baltimaades ja Lääne-Euroopas näinud, et kapitalistlikus süsteemis elatakse märksa jõukamalt kui nende kommunistlikul kodumaal. Intelligendid tõid rindelt kaasa „omi mõtteid” ning sõda, surma lähedus ja sõprus liitlastega oli tekitanud „muigava suhtumise” ideoloogiasse.⁵⁰ Ränki ohvreid toonud sõjaveteranidel olnuks ka justkui moraalne õigus oma riigi tuleviku kujundamisel kaasa rääkida. Seega usuti eelseisvatesse muudatustesse ja kujunes optimistlik õhkkond, mida on kirjeldatud kui spontaanset destaliniseerimist või – viitena Venemaal pärast Napoleoni-vastast võidukat sõjakäiku valitsenud meeoludele – neodekabrismi.⁵¹

Kuid muutusi ei tulnud. Robert Gellately on selgitanud seda Stalini sooviga säilitada oma võim, mistõttu diktaator ei tahtnud, et Punaarmee juhtkond muutuks liialt populaarseks, varjutades tema enda kuulsusesära. Stalin kehtestas sõjaeelse juhtimissüsteemi ja jättis kolleegid taas ilma sellest vähesestki iseseisvusest, mille nad olid sõja ajal saavutanud.⁵² Jätkusid repressioonid ning neist ei pääsenud ka sõjaveteranid ja -kangelased. Samuti ei tunnustatud veterane (sh invaliide) kui uut sotsiaalset rühma: 1947–1948 kaotati majandusraskuste tõttu hulk sõjaveteranide privileege ning 1947–1965 ei tähistatud Suure isamaasõja võidupäeva isegi riikliku

⁴⁷ Catherine Merridale, *Ivani sõda: Punaarmee aastatel 1939–1945* (Tallinn: Tänapäev, 2007), 334–379; Orlando Figes, *Sosistajad. Eraelu Stalini Venemaal* (Tallinn: Varrak, 2010), 497–577.

⁴⁸ Jelena Zubkova, *Russia After the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945–1957* (New York: M. E. Sharpe, 1998), 105.

⁴⁹ Tõnu Tannberg, „Nõukogude Eesti valitsemine,” – *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast iseseisvumiseni*, toim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa, 2005), 254.

⁵⁰ Radzinski, *Stalin*, 534.

⁵¹ Merridale, *Night of Stone*, 243; Zubkova, *Russia After the War*, 25; Сенявская, *Психология войны*, 189; Zubok, *Luhtunud impeerium*, 33.

⁵² Robert Gellately, *Lenin, Stalin ja Hitler. Sotsiaalse katastroofi ajastu* (Tallinn: Varrak, 2009), 520.

puhkepäevana.⁵³ Aastakümneid eirati tõsiasja, et Punaarmeesse olid kuulunud ka naised, kes olid samuti andnud oma panuse sõja võitmisse.⁵⁴ Naisi ei lastud marssima isegi Moskvast Punasel väljakul korraldatud võiduparaadile.⁵⁵

Nikita Hruštšovi valitsusajal (1953–1964) süüdistati Stalinit, kellele nõukogude propaganda oli aastaid omistanud kogu Suure isamaasõja võidu au ja hiilguse, avalikult tõsistes vigades sõjalises juhtimises, samuti kuulutati Stalini-aegsed sõjaajale pühendatud filmid, kunsti- ja kirjandusteosed iganenuks. Nn sulaperioodi vaimust kantud militarismi mõju kahanemine ning piirangud relvastuses ja sõjalises propagandas tõid kaasa patsifismi leviku ühiskonnas. Nõukogude filmides, kirjandusteostes, mälestusraamatutes ja näidendites muutus sõja kujutamine vähem pomposseks, rohkem realistlikumaks ja sõjavastasemaks ning isikudraamasid, sündmusi ja kogemusi analüüsivamaks, kuid seejuures jäädgi patriootlikuks.⁵⁶ Sõjaveteranide huvide kaitseks loodi Nõukogude Liidus alles 1956. aastal Nõukogude Sõjaveteranide Komitee. Seegi ei olnud mitte veterane liitev massiorganisatsioon, vaid rahvusvahelise propaganda tegemise abinõu.⁵⁷

Olukord muutus täiesti, kui 1964. aastal Nõukogude Liitu juhtima asunud Leonid Brežnev hakkas sõjamüütidega looma Nõukogude kodanikes ühtsustunnet. Brežnevil oli Stalini kui endise kõrgeimast ülemjuhatajast generalissimuse vastu teatud sümpaatia, mistõttu võis erinevalt Nikita Hruštšovi valitsemisaja „isikukultuse vastase võitluse“ aastatest Stalinit mainida taas positiivselt seoses tema ülemjuhataja rolliga Suures isamaasõjas ning parteidokumentidest kadus peaaegu täiesti sõna „isikukultus“.⁵⁸ Kohe oma valitsusaja alguses Suures isamaasõjas saavutatud võidu 20.

⁵³ Mark Edele, *Soviet Veterans of the Second World War: A Popular Movement in an Authoritarian Society 1941–1991* (London: Oxford University Press, 2008), 193, 195; Беате Физелер, „„Нищие победители“: инвалиды Великой Отечественной Войны в Советском Союзе,” *Неприкосновенный Запас* 2–3, (2005), <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/fi33.html>, 24. märts 2013.

⁵⁴ Reina Pennington „„Do Not Speak of the Services You Rendered“: Women Veterans of Aviation in the Soviet Union,” *The Journal of Slavic Military Studies* Vol. 9, no. 1 (1996): 120.

⁵⁵ Gellately, *Lenin, Stalin ja Hitler*, 520.

⁵⁶ Zubok, *Luhtunud impeerium*, 242.

⁵⁷ Edele, *Soviet Veterans*, 164.

⁵⁸ Boris Sokolov, *Leonid Brežnev ja tema „kuldne aeg“* (Tallinn: Valgus, 2004), 135–136.

aastapäevale pühendatud kõnes nimetas Brežnev võidusse fašismi üle panuse andjatena poliitöötajaid, nõukogude teadlasi, konstruktoreid ja kultuuritegelasi. Kuid eriline panus võidu saavutamisel oli loomulikult punaarmeelastel: „Nõukogude armee, tema sõdurid ja madrused, seersandid ja vanemad, tema ohvitserid, kindralid ja admiralid õigustasid meie rahva lootust ja usaldust! [---] Ma ei tea, kui palju on maailmas ülistussõnu, millega saaks väljendada tõelise inimese suurepäraseid omadusi! Kuid kõiki neid sõnu väärrib nõukogude inimene – sõdur, patrioot, Suurest Isamaasõjast osavõtnu!”⁵⁹ Leonid Mletšin on pidanud seda kõnet kogu Stalini pärandi rehabiliteerimise signaaliks.⁶⁰ 1965. aastast alates kuulutati 9. mai kui võidupüha puhkepäevaks. 8. mail 1967 süütas Brežnev isiklikult Moskvas tundmatu sõduri haua igavese tule ja 1970. aastal pandi Stalini hauale büst.

1960. aastate teisest poolest hakatigi võidu tähistamist kasutama avaliku lojaalsuse demonstreerimiseks ja Brežnevi režiimi poliitiliseks legitimeerimiseks.⁶¹ Seda katset iseloomustas sõnum, et rahvas oli ühtselt võidelnud, noored inimesed olid elu andnud ja järeltulevad põlvkonnad on mineviku ees võlglast.⁶² Suurele isamaasõjale omistati ajaloolise võidu tähendus, maailmaajalooline tähtsus, sest selle võiduga otsustati „maailma tsivilisatsiooni, progressi ja demokraatia tulevik”. Nõukogude Liidus hakati sõjaajalugu ümber kirjutama, vaikiti maha Hruštšovi ajal avalikustatud 1941. aasta katastroofilised kaotused, repressioonid ja laagrid. Seejuures anti suurim roll nn ajaloolise tõe, propaganda ja vaimuelu kujundamisel sõjaväelastele, st Nõukogude Armee ja Sõjalaevastiku Poliitilisele Peavalitsusele.⁶³ Catherine Merridale nimetab seda ajastut „konkreetsuse ja sõnamulina kuldajaks”, millele oli muu hulgas iseloomulik veteranide rakendamine koolides noorsoo patriootilisel kasvatamisel.⁶⁴ Brežnev avaldas 1978. aastal oma sõjamälestused lahingutest Novorossiiski ääre-

⁵⁹ Leonid I. Brežnev, *NLKP ideoloogiatöö aktuaalseid küsimusi I* (Tallinn: Eesti Raamat, 1979), 24.

⁶⁰ Leonid Mletšin, *Brežnev* (Tallinn: Varrak, 2011), 223.

⁶¹ Figes, *Sosistajad*, 663

⁶² Merridale, *Ivani sõda*, 382.

⁶³ Mletšin, *Brežnev*, 220.

⁶⁴ Merridale, *Ivani sõda*, 382.

Eesti NSV vabastamise 40. aastapäevale pühendatud Eesti laskurkorpuse 917. kaardiväepolgu veteranide kokkutulek Maarjamäe memoriaalansambli juures (august 1984). Georgi Tsvetkov/ERR/Eesti Filmiarhiiv

Meeting of the veterans of the 917th rifle regiment of the Estonian Rifle Corps at the Maarjamäe Memorial upon the commemoration of the 40th anniversary of the liberation of Tallinn (August 1984). Georgi Tsvetkov/Estonian Public Broadcasting/Estonian Film Archives

linnas „Väikeseks maaks” kutsutud platsdarmil.⁶⁵ Oma raamatu „Väike maa” avasõna esimestes ridades samastas Brežnev ennast miljonite sõja-veteranidega: „Päevikut ma sõjas ei pidanud, kuid 1418 tules lõõmavat päeva ja ööd ei unune. Oli episoodide, lahinguid, oli sääraseid hetki, mis minul nagu kõigil teistelgi rindemeestel mitte kunagi meelest ei lähe.”⁶⁶ See raamatuke pidi kuuluma iga kommunisti ja korraliku nõukogude inimese lugemisvarasse, rääkimata teose tsiteerimisest ametlikel tähtpäeva-üritustel ning võtmisest koolide ja ülikoolide õppekavadesse.

⁶⁵ Boriss Sokolovi andmetel koostas need mälestused tegelikult rühm ajakirjanikke. Vt Sokolov, Leonid Brežnev ja tema „kuldne aeg”.

⁶⁶ Leonid I. Brežnev, „Väike maa”. *Taassünd* (Tallinn: Eesti Raamat, 1978), 7.

Suure isamaasõja võitu hakati Brežnevi valitsusajal tähistama suurejoonelistel tseremooniatega, aastapäevakontsertide, pargade asetamisega ausammastele, uute ausammaste ja mälestustahvlite avamisega jne. Partei keskkomitee koostas juhiseid, kus ja kuidas tuleb mälestada sõjaga seotud tähtpäevi. Tüüpiline sellele ajastule iseloomulik mälestusürituste korraldamise eesmärk kõlas: „Tugevdada veelgi armeed ja rahva ühtsust ning meie maa kaitsevõimet, täiustada relvastatud jõudude isikkoosseisu lahingulist ja poliitilist ettevalmistust, kasvatada kõiki nõukogude inimesi, eelkõige noori Kommunistliku Partei ja nõukogude rahva sangaarlike revolutsiooni-, võitlus- ja töötraditsioonide varal, sotsialistliku patriotismi ja internatsionalismi vaimus, suure valvsuse ning kodumaa ja sotsialismi saavutuste kaitsmiseks alalise valmisoleku vaimus.”⁶⁷

Merridale on väitnud, et nõukogude režiim jälgis 1960. ja 1970. aastatel hoolikalt ka kõige autoriteetsemate sõjakangelaste memuaaride puhul seda, et nende sisu oleks kooskõlas juba avaldatud materjalidega, mis tähendas muidugi jätkuvalt sõjaaegsete rüüstamiste, kannatuste ja repressioonide mahavaikimist.⁶⁸ Punaarmee kõrgeimate ohvitseridele mälestusi hakati kontrollima tegelikult juba Stalini eluajal, kui neile anti mõista, et memuaaride kirjutamisest tuleks hoiduda. Nikolai Zenkovich, kes on uurinud marssal Georgi Žukovi saatust pärast sõda, jõudis järeldusele, et Stalinil oli põhjust peljata marssali mälestusi kahel põhjusel.⁶⁹ Esimene põhjus oli kadetus väejuhi kasvava populaarsuse pärast ja teine tõde selle kohta, kes ja kuidas tegelikult võidu saavutasid. Võimuparaat menetles Žukovi mälestuste käsikirja ja selle juurde kuuluvaid sadu fotosid kolm aastat, enne kui memuaarid 1969. aastal avaldada lubati. Neid kontrollis ja toimetas tsensuur, kaitseministri töörühm, eraldi loodud toimetajate komisjon; välja jäeti sadu lehekülgi ja lõike ning tehti hulk lisandusi.⁷⁰ Marssal Žukovi avameelsust oli põhjust karta nii mõnelgi tippkommu-

⁶⁷ „NLKP KK otsus 31. jaanuaril 1975. 30 aastat Nõukogude rahva võidust 1941.–1945. aasta Suures Isamaasõjas,” – *NLKP ideoloogiatööst. Dokumentide kogumik* (Tallinn: Eesti Raamat, 1987), 186.

⁶⁸ Merridale, *Ivani sõda*, 344–396.

⁶⁹ Nikolai Zenkovich, *Marssalid ja peasekretärid. Intrigid, vaen, vandenõud* (Tallinn: Olion, 2003), 85–87.

⁷⁰ Geoffrey Roberts, *Stalini väejuht. Georgi Žukovi elu* (Tallinn: Tänapäev, 2012), 318–319.

nistil ja seetõttu jäi ta kuni surmani 1974. aastal eriteenistuste järelevalve alla.⁷¹

Nagu sõjaväelaste mälestustel, hoidis nõukogude võim silma peal ka sõjaromaanidel. Näiteks tekkis raskusi 1970. aastate eesti kirjanduse üheks märgilisemaks ja uuenduslikumaks teoseks peetava Teist maailmasõda käsitleva Ülo Tuuliku romaani „Sõja jalus” sobitamisega nõukogude ajaloomällu. Jaan Unduski hinnangul ei oleks saanudki 1970.–1980. aastail seda romaani ausalt kirjutada, sest selles jutustati nõukogude ajalookäsitluses mahavaikitud Vintri dessandist. Selle ebaõnnestunud dessandi tõttu hukkus eesti laskurkorpuse 7. diviisi 300. polgu 745 mehest üle 300 ja umbes 250 langes vangi.⁷² Nõukogude ajalooramatutes jäädigi seetõttu Vintri dessandi teemal lakooniliseks. 1945. aastal ilmunud eesti laskurkorpuse ajaloos tõdeti üksnes, et „ebasoodsa ilmastiku tõttu kaotasid ujuvabinõud dessandiga merel kursi, hajusid laiali ja panid dessandi maha üksikute gruppideni kaugel üksteisest ja osalt sügavas vees”.⁷³ 1959. aastal piirduti traagilistest sündmustest jutustamisel veel lühema resümeeaga: „Ka 12. oktoobril 300. Laskurpolgu poolt ettevõetud meredessant vaenlase tagalasse ebaõnnestus.”⁷⁴

Juba Suure isamaasõja alguses pani partei propagandaaparaat aluse müüdile nõukogude heroismist, milles ei olnud kohta indiviidide kannatustel ja traumadel. Kuid isiklike kannatuste mahavaikimisel olid märksa sügavamad sotsiaalpoliitilised põhjused kui üksnes propaganda. Põhjalikult sõjatrauma käsitlemist Nõukogude Liidus uurinud Merri-dale on jõudnud järeldusele, et inimeste isikliku trauma mahavaikimise põhjusi tuleks otsida nõukogude süsteemi kollektivismist, kolmainisust propageeriva ortodoksse usu traditsioonist, ajalooliselt kollektivistlikust vene talupojakultuurist tulenevast sotsiaalsest käitumisest ja Nõukogude Liidu elukorraldusest, mis sundis inimestele peale kollektivistliku eluviisi

⁷¹ Zenkovich, *Marssalid ja peasekretärid*, 70.

⁷² Jaan Undusk, „Tuulik ehk unistus tapvast reaalsusest” – Ülo Tuulik, *Sõja jalus*, kommenteerinud Jaan Undusk (Tallinn: Kadmirell, 2010), 210–211.

⁷³ Vassili Külaots, *Eesti Tallinna kaardiväe laskurkorpuse võitlustee* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945), 163.

⁷⁴ Boris Tamm, *Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959), 128.

(mille näiteks olid ühiselamud, -köögid jne).⁷⁵ Koos kannatama harjunud ühiskonnas ei olnud kohta indiviidil, tema muredel ja tragöödial, sest kõik kannatasid. Psüühilisi kannatusi peeti ühiskonnas ilmselgelt häbi-väärseks nõrkuseks, teisalt aitas sõjas ellujäämine ja kannatuste talumine taastada nõukogude inimeste väärikust ja eneseuhkust.⁷⁶ Üks tulemusi oli omakorda müüt, et nõukogude inimesed suutsid sõltumata vanusest elada sõja üle ilma vaimse traumata.⁷⁷ Merridale'i uuringud on näidanud, et inimesed salgasid oma psüühilise trauma ikkagi maha – isegi juhul, kui nad ilmselgelt vaevlesid aastakümneid pärast sõda posttraumaatilise stressi tagajärgede käes, nagu unehäired.

Teisalt soosisid isiklike traumade mahavaikimist kommunistliku partei ajalookäsitlus ja poliitika. Brežnevi valitsusajal loodud Suure isamaasõja ja kangelaste müüt muutis sõjaveteranid nõukogude võimu konservatiivseteks alustaladeks.⁷⁸ Nimelt oli veteranidel kasulik olla nn kangelane, sest see tagas isikliku heaolu pensioni ja karjääri näol. Näiteks Nõukogude Eestis oli 1953. aastal 21 173 kommunistliku partei liiget ehk üheksa korda rohkem kui 1945. aastal ning suure osa neist moodustasid demobiliseeritud.⁷⁹ Demobiliseeritute 20% leidis endale töö liiduvabariigi partei- ja valitsusaparaadis. Aastal 1947 oli 80% kohalike omavalitsuste juhtkonnast sõjaveteranid.⁸⁰ Teisalt välistas riiklikult soositud sõjakangelaste kultus selle, et keegi oleks hakanud uurima veteranide sõjaaegseid nõrkusi või kuritegusid. Lõpptulemusena hakkasid veteranid ka ise oma mälestustes ja lahingulugudes ümber jutustama õudustevaba ja turvalist ametlikku ajalookäsitlust, mida iseloomustas ühetaoline retoorika aust, uhkusest, õigustatud kättemaksust, isamaast ja Stalinist.⁸¹

⁷⁵ Catherine Merridale, „The Collective Mind: Trauma and Shell-shock in Twentieth-century Russia,” *Journal of Contemporary History* Vol. 35, no. 1, (2002): 45.

⁷⁶ *Ibid.*, 48.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Merridale, *Ivani sõda*, 381.

⁷⁹ Tannberg, „Nõukogude Eesti valitsemine,” 255.

⁸⁰ *Ibid.*, 254.

⁸¹ Merridale, *Ivani sõda*, 394.

Sõjaveteranide kannatused tähtpäevaajakirjanduses

Sõjaveteranide rolli ja tähtsust, mille kommunistliku partei oli neile omistanud, väljendasid esmajärjekorras ajalehtede tähtpäevade puhul avaldatud juhtkirjad. Nendes selgitati, milline kaal oli üleüldse Suure isamaasõja võitmisel, mida on tänu sellele võidule nii Nõukogude Liidus kui ka sotsialismileeris tervikuna juba saavutatud ning millised arenguperspektiivid ootasid nõukogude inimesi ees. Juhtkirjades anti üleelatud sõjakolemuste kontekstis ka hinnanguid partei seisukohalt olulistele välispoliitilistele sündmustele. Näiteks veel vahetult pärast sõda räägiti majanduse taastamise tähtsusest, kuid juba 1949. aastal süüdistati Lääne imperialiste uue sõja õhutamises. Edaspidi avaldatigi neis juhtkirjades pidevalt Teises maailmasõjas kõige rängemaid kaotusi taluma pidanud nn töötava rahva pahameelt lääneriikide imperialistliku poliitika, sõjaõhutamiskampaania ja taasrelvastumise üle.

Kellele võlgnes Nõukogude Liit ja kogu „vaba rahumeelne maailm” Suure isamaasõja võidu? Juhtkirjad deklareerisid, et sõjal oli n-ö üldrahvalik iseloom ja seega võitis sõja nõukogude rahvas („rahvas-võitja”, „rahvas-kangelane”) koos Punaarmee. Kuni 1953. aastani oli aga võit eelkõige „targa ning kaugele ettenägeva juhtimisoskusega”, „geniaalse juhi ning väepealiku” ning „kõigi aegade suurima väepealiku” Jossif Stalini teene. Hilisematel aastakümnetel peeti võidu nn põhitingimuseks kommunistliku partei organiseerimis- ja juhtimistegevust. Kui juhtkirjades isegi räägiti lääneliitlaste ja nn vabadust armastavate rahvaste panusest hitlerliku Saksamaa purustamisse, siis rõhutati seejuures tavaliselt, et fašismivastase võitluse peamine ja juhtiv jõud oli ikkagi Nõukogude Liit, tema rahvas ja armee eesotsas kommunistliku parteiga. Sõjaveteranide eristaatust näitas tõsiasi, et nendega samastati nn väljapaistvaid parteitegelasi. Näiteks Nikita Hruštšovi valitsusajal kirjutati ajalehtedes temast kui koos marssal Kliment Vorosilovi ja teistega „sõjalisele tööle” suundunud parteilasest. Leonid Brežnevi võimulolekul viidati raamatule „Väike maa”, milles tema kui „lahingutest otseselt osa võtnud seltsimees” kirjutab kujukalt „suurimast mehisuse näitest” ja kangelastegudest.

Kommunistliku partei propagandaaparaat kasutas sõjaveteranidele omistatud aupaistet ja kuulsust ära ka oma igapäevapoliitika ja ideoloogilise kasvatustöö huvides. Seega näidati sõjaveterane tähtpäevaajakirjanduses nelikümmend aastat järjest kui „töörinde võitlejaid”, kes seisavad „rahurinde sõduritena uutel võitluspostidel”, vallutavad töövõitadena „uusi kindlusi”, ratsionaliseerivad ja „võitlevad” praagiga. Rõhutati nende kui endiste rindevõitlejate erilisi vourusi, nagu korraarmastus, distsipliin, kohusetunne, seltsimehelikkus, julgus võtta vastutust jne: „Nad on võitlejad ka praegu. Vahetunud on ainult rinne ja relvad. Jäänud on aga sõja-aastatega sissekasvanud mehisus ja kohusetunne. Igäüks neist toetub sageli oma töödes ja toimingutes just möödunud elule, otsib sealt pidet otsuste tegemisel...”⁸² Sõjaveterane kasutati eeskujudena sõjajärgses taastamis- ja ülesehituspropagandas, aga ka hilisemates tööviljakuse suurendamise kampaaniates.

Juba 1960. aastatel hakati tähtpäevaajakirjanduses aktiivselt looma seoseid Suure isamaasõja võidu toonud sõjaveteranide ja kohustuslikku ajateenistusse minevate noormeeste vahel. Vanu võitlejaid ja noori sõdureid siduvaks elemendiks sai maailma nn fašistlikest röövullutajatest vabastanud Punaarmee. Nii ajateenistust kui ka elukutselist teenistust Nõukogude armees käsitati kui põlvkonnavahetust: noorsugu võtab veteranidelt üle nende revolutsioonilise võitlusmissiooni, mille ajalugu ulatub tagasi juba 1918.–1920. aasta kodusõjani. Selleks demonstreeriti Nõukogude armees ajateenistuses või tegevteenistuses olevaid õpihimulisi ja õnnelikke mehi, kes isade ja vanaisade kombel olnuks alati valmis asuma relvaga kodumaa kaitsele: „Täna ei vilista kuulid, ei lõhke mürsud. Vanemate põlvkondade sangaritegusid ei unustata aga kaardiväeosas kunagi. Sõjasangarite teod jätvavad noorte sõdurite hinge kustumatu jälje. Oma eeskujuliku teenistusega näitavad nad, et on kaardiväelaste kõrge nimetuse väärilised.”⁸³ Punaarmee elujõulisuse ja võitlusvõime kuvandi loomisel kasutati tähtpäevaajakirjanduses sõjaveterane, keda alates 1970. aastatest kirjeldatakse kui autoriteetseid õpetajaid ja juhendajaid, kes jagavad oma rikkalikke kogemusi koolides ja asutustes tehtavas „sõjalis-

⁸² Erla Markov, „Rindemehed,” *Õhtuleht*, 9. mai 1966, 2.

⁸³ Boriss Kozõr, „Kaardiväelased,” *Õhtuleht*, 9. mai 1977, 2.

patriootlikus” kasvatustöös ning läkitavad pidulikel tseremooniatel noor-mehi ajateenistusse.

Samuti rakendati sõjaveterane nõukogude propaganda rahuvõitluse kampaanias kui nn rahusõnumi edastajaid. Selliste lugude ülesehitus oli üldjoontes ühesugune: esmalt kirjeldati veterani võitlusteed Suures isamaasõjas ja tema saavutusi tööriindel ning seejärel sai sõjakoledused üle elanud veteran avaldada heameelt, et tema lastel ja lastelastel on õnn elada rahuajal. Lisaks jäeti veteranidele imperialismi süüdistajate ja korralekutsujate roll: „Vihale ajab, kui mõtled, et uuesti tahab käputäis sõjasüütajaid segada meie rahulikku elu. Ei, härrased, see teil ei õnnestu, sellest ei tule midagi välja! Rahvad ei taha sõda, rahvad tahavad rahu. Kogu maailma rahuleeri sõdurid on valvel ja nende sõna on otsustav. Rahu võidab sõja!”⁸⁴

Sõjaveteranidele anti oma sõjamälestuste ja -kogemuste jutustamiseks sõna 211 kirjutises, mis moodustab umbes neljandiku 794st vaadeldud tähtpäevaartiklist. Need artiklid on tavaliselt üles ehitatud ühel viisil kahest. Ühed põhinevad kolmeosalisel narratiivil: (1) elu enne sõda, (2) Punaarmeele astumine, tegevus sõja ajal ja (3) rindemehe tegevus sõjajärgsel perioodil. Teine osa artikleid jutustab sõjaveteranist ja tema kangelaslikkusest mingis kindlas lahingus. Ülejäänud tähtpäevaartiklites kasutati sündmust päevapoliitilise propaganda tegemiseks või kirjeldati sellel päeval toimunud sündmusi. Sageli oli veteran ise artikli autor, kuid tema ülesanne oli endise rindevõitlejana jutustada parteis heaks kiidetud ajalookäsitlusega kooskõlas olevaid lugusid sõjalistest operatsioonidest, lahingutest või muudest olulistest sündmustest.

Kõikide veteranide sõjakirjeldustele on tähtpäevaajakirjanduses iseloomulikud sellised üldistused nagu „rasked lahingud”, „ägedad lahingud”, „raske võitlus”, „kaotused olid rängad”, „karm aeg”, „tulised lahingud” jne. Samasuguseid tegelikke sõjaõudusi ähmastavaid üldistusi esineb enamasti lugudes konkreetsetest lahingutest: „verine lahing”, „meie pealting takerdus”, „dessant ebaõnnestus”, „paljud hukkusid”, „vaenlase lennukid pommitasid halastamatult”, „pataljon sai kõvasti rappidat” jne. Üks

⁸⁴ V. Tomberg, „Sellel mälestusrikkal päeval,” *Õhtuleht*, 9. mai 1955, 3.

seletus sellistele lihtsustatud kirjeldustele on ruumipuudus: kogu veterani jutustatu lihtsalt ei mahtunuks ajalehe veergudele. Samavõrd kaalukaks teguriks võib aga pidada sõjaveteranide kogetud vaimsete ja füüsiliste kannatuste suurust, mida kirjanikuoskuseta sõjamehel on peaaegu võimatu kirjeldada.

Siiski saab tähtpäevaajakirjanduse põhjal vähemalt osaliselt tuvastada konkreetsete veteranide kannatusi. Esiteks osutavad nende enda füüsilistele kannatustele vihjed, et nad said lahingus haavata või sandistused saadud vigastuste tõttu. Sõjas haavata saamist tõdevad veteranid 48 juhul, mis moodustab neljandiku kõigest 211 artiklist, kus anti sõjaveteranidele sõna. Üks veteran on kommenteerinud just haavataasaamise mällusööbimist: „Inimene on vist juba niisugune, et mällu sööbib see, mis on seotud tema elu ja tervisega.”⁸⁵ Oma haavataasaamisest jutustamisel on veteranid napisõnalised, sageli tõdevad nad üksnes lakooniliselt, et punaarmeele võttis teate sõja lõpust vastu haiglavoodis. Tüüpiliselt on inimese tegelikud kannatused muutunud lühikesteks ilukirjanduslike sugemetega kirjeldusteks, näiteks „mürsukild kündis nägu”, „mürsukild näkkis”, „šrapnellikillud tikkisid” või jala kaotamise puhul „koot lendas vastu taevast”. Kahtlemata jättis sõdurile füüsilistest kannatustest eluaegse märgi sandistumine. Mälestustes tõdeti oma sandistumist 22 juhul.

Vaimsetele kannatustele võivad viidata jutustused veterani vahetust kogemusest, kus tema „kõrval” või „silme all” hukkus lähedane võitluskaaslane või sõber: „Sel hetkel tabas teda surmavalt miin. Kuigi olin üsna lähedal, ei juhtunud minuga midagi.”⁸⁶ Samuti võivad vaimsetest üleelamistest anda tunnistust kirjeldused, kuidas vahetult kogeti teise inimese kannatusi. Siin on näiteks ühe veterani mälestused oma haiglapäevadest: „Minu kõrval lamas mees, kellel oli kuul põie purustanud. Iga uriiniatilga sattumisel haavale karjatas ta kohutavates piinades. Palju raskem on taluda teise valu kui enda oma.”⁸⁷ Veel võib vaimsetele kannatustele viidata veterani tunnistus, et ta ei saa unes nähtud sõjaõuduste tõttu rahulikult magada: „Nüüdki veel näen sõda vahel unes ja hirmuhigi tuleb

⁸⁵ „Ühe polgu mehi. Ants Ruil,” *Noorte Hää*, 9. mai 1967, 2.

⁸⁶ „Sanitar!” *Noorte Hää*, 9. mai 1967, 2.

⁸⁷ Katrin Kasela, „Jälle on rahukevad,” *Noorte Hää*, 9. mai 1986, 2.

otsaette. Küll on hea tunne ärgata siis oma kodus voodis.”⁸⁸ Veteranid tunnistasid, et ka aastakümneid pärast sõda kuulevad nad unes tankiroomikute lõginat, näevad ennast lahingulennukiga lendamas jne. Selliste vihjetega viitas oma vaimsetele kannatustele 27 veterani, kelle jutustused moodustavad 13% 211 artiklist, kus sõjaveteranidele on sõna antud. Ka need vähesed tunnistused on paraku äärmiselt napolisõnalised ning kaovad üleüldisse lahingukirjelduste ja kangelaslugude tervikusse.

Veteranid puudutasid oma sõjamälestustes selliseidki teemasid, mis olid vastuolus nõukogude propagandaaparaadi loodud üldise kuvandiga kangelaslikust punaarmeele kui kartmatust, surma ja raskusi trotsivast sõdurist. Need juhtumid näitavad, et ka Punaarmee teenisid kõigest tavalised inimesed, kellele ei olnud sõjakoledustes võõras ükski inimlik reaktsioon. Sellised enamasti maha vaikitud nähtused nagu hirmutunne ja vaenlase poole ülejooksmine olid nõukogude propaganda seisukohalt lubamatud. Vihjeid nimetatud juhtumitele leidub ajalehtedes harva. Näiteks on üks veteran aastal 1967 kommenteerinud: „Ma olen vahel kuulnud mõnda meest ärplemas, et ei tema kartnud midagi. Lora. [---] Kui inimene hirmu ei tunne, polegi ta inimene.”⁸⁹ Kolme veterani tunnistused selle kohta, et oli ka selliseid punaarmeele, kes jooksid vastase poole üle, avaldati alles 1980. aastate lõpus. Selliseid ülestunnistusi sisaldavad artikleid ilmus juba uutmis- ja avalikustamisajastul (nimetatud ka vastavalt perestroikaks ja glasnostiks – *toimetaja märkus*), kui võidupühaga seoses tõstatati ajalehtedes küsimus nn ajaloo valgete laikude likvideerimisest, nõuti punaarmeeleste kallal korda saadetud stalinlike repressioonide uurimist, hakati otsima Katõni metsast leitud tapetud Poola ohvitseride tegelikke mõrvareid ning seati kaotatud Afganistani sõja ja Tbilisi tänavatel toimunud tsiviilisikute ründamise valguses avalikult kahtluse alla Punaarmee autoriteet.

Veteranidele kujunes kahtlemata omaette katsumuseks kohanemine rahuaja igapäevaeluga. Demobiliseeritud sõdurid olid tulnud koju Punaarmee hiiglaslikust sõjamasinast, mis hierarhilise organisatsioonina oli neli aastat rindemehi juhtinud ning taganud kogu nende

⁸⁸ Tõnu Vare, „9. mai,” *Noorte Hää*, 9. mai, 1982, 2.

⁸⁹ „Sanitar!” *Noorte Hää*, 9. mai 1967, 2.

elukorralduse: andnud neile riided ja varustuse, neid toitnud, majutanud, püstitanud neile lahinguülesandeid, pakkunud neile puhkust ja meelelahutust jne. Selle sõjamasina teenistuses võitlesid ja kannatasid sõdurid külje külje kõrval, aga jagasid üheskoos ka rõõme. Sõja lõppedes kadus see omalaadne turvalisust ja stabiilsust tagav elukorraldus ning veteranidelt oodati iseseisvat hakkamasaamist. Tavakodanikest eristasid neid nüüd sageli üksnes pidupäevadel rinda riputatavad medalid, mälestused ning paljusid ka sandistatud keha ja vaimsed traumad. Nii mõnelegi neist osutus sellega toimetulek ületamatuks. Delikaatne, aga samal ajal otsene vihje veteranidel lasunud psüühilise koorma kohta leidub 1983. aasta *Õhtulehes*: „Oli neid, kes sellele katsumusele vastu ei pidanud, ei leidnud enam oma õiget kohta elus rahupäevil. Vaimne ja kehaline pinge oli nende jaoks olnud liiga ränk.”⁹⁰

Isegi aastakümneid hiljem, kui sõjaveteranid olid pealtnäha sulandunud igapäevaellu, tuli ette kannatusi, millel oli seos nii sõjatraumade kui ka hilisemate kohanemiskustega. „Kaevikud on ammu maasikasse kasvanud, „Kuldtähti” kinnitatakse rinda töösangaritele, varemeväljadele on ehitatud suurte akende ja televiisoriantennidega majad,” kirjeldab üks veteran igapäevast eluolu.⁹¹ Kuid mida kaugemale aastakümnete taha jäid Teises maailmasõja sündmused, seda tõenäolisemalt tuli veteranidel kogeda, et nende mälestusi ja kannatusi ei pruugita enam mõista. Noorematel põlvkondadel puudus sõjakogemus: „Ei saa ju nõuda, et elupõline kantsleitöötaja või koolimütsi kandev nooruk saaksid füüsiliselt või muul viisil enesele selgeks teha, mida tähendab näiteks 40 kilomeetrit lahingutega läbitud kiirrännak, kus iga hetk puhkeb taas tulevahetus, kus sekundite või minutite jooksul lakkab olemast võitluskaaslane, kes alles jagas sinuga su sõdurimuresid ning sõdurirõõme.”⁹² Üks veteran jutustab mõistvalt põlvkondade erinevusest tulenevast vääritimõistmisest, tuginedes oma kogemustele: „Mäletan, kuidas mulle lapsepõlves pakkus ilmatut huvi kuulata inimesi, kes olid olnud I maailmasõjas. Nemad mõistsid üksteist. [---] Mina neid jutte ei mõistnud, sest ma ei tundnud sõda. [---]

⁹⁰ Ants Saar, „Väikesi kilde suurest võidust,” *Õhtuleht*, 8. mai 1983, 1.

⁹¹ Endel Lember, „Võit,” *Noorte Hääli*, 9. mai 1983, 1.

⁹² Nikolai Vanaselja, „Sada rida,” *Õhtuleht*, 8. mai 1970, 1.

Suure isamaasõja alguse ja Kiviloo lahingu 45. aastapäeval jutustab kindralmajor Vello Vare Aruküla 8-klassilise kooli õpilastele lahingust (juuni 1986). Eesti Filmiarhiiv

Major General Vello Vare gives a talk of the battle to the pupils of the Aruküla eight class school on the 45th anniversary of the beginning of the Great Patriotic War and the battle of Kiviloo (June 1986). Estonian Film Archives

Loen poliitökonoomiat noortele, kes ilmselt – nagu mina isegi omal ajal – ei mõista lõpuni, mis neile sõjast räägitakse.”⁹³

Põlvkondadevaheline mittemõistmine võis põhjustada võõrandumist, ükskõiksust, vastuolusid – lõppkokkuvõttes veteranide uusi kannatusi. Värvikaid pilte sellest, millise mulje jätsid sõjaveteranid sageli koolilastele ja tudengitele, leiab näiteks Enno Tammeri kogutud mälestustest Nõukogude Eesti inimese igapäevasest eluolust.⁹⁴ Seal kirjeldatakse sõjaveterane teatava iroonia ja võõristusega, neid mäletatakse

⁹³ Valentin Matin, „Veterani sõna,” *Noorte Hää*, 22. september 1983, 2.

⁹⁴ Vt Enno Tammer, *Nõukogude aeg ja inimene* (Tallinn: Tammerraamat, 2004); Enno Tammer, *Nõukogude kool ja õpilane* (Tallinn: Tammerraamat, 2006); Enno Tammer, *Nõukogude armee ja eesti mees* (Tallinn: Tammerraamat, 2010).

pidupäevadelt „ebakindla kõnnakuga, alkoholi, tubaka ja uriini järgi” haisvate õlgkaabudes „vene vanakestena” või kui ebameeldivaid tegelasi, kes kasutasid kaupluses oma veteranitõendit, et saada järjekorras etteotsa, ostmaks ära ainsad järelejäänud defitsiitsed kaubad.

Osa veterane kurtis 1980. aastatel, et neile on mõistetamatu kaupluste ees järjekorras seismine ja argipäevasekeldused selle juurde kuuluvate „venitamiste, äraütlemiste, hilinemiste, virisemistega”. 1980. aastate alguses võis veel rääkida põlvkondlikest erinevustest põhjustatud kohanemisest, ent uutmise ja avalikustamise ajajärk pani veteranid teistmoodi proovile. Poliitiliste muudatuste tagajärjel vahetus enam-vähem üleöö kogu ajalookäsitlus: selgus, et 1940. aastal Eesti mitte ei liitunud Nõukogude Liiduga, vaid okupeeriti, ning et 1944. aastal Eestit ei vabastatud, vaid see hoopis taasokupeeriti. Kujunes olukord, kus senised võitjad ja kangelased jäid avalikus elus ja ajakirjanduses üha enam tagaplaanile ning avalikult hakati rääkima nn soomepoistest, Erna operatsioonist, metsavendadest, vabatahtlikult Waffen-SSiga liitunutest ja muust sellisest.

Kui 1944. aastal oli Saksa relvajõudude koosseisus üle 50 000 eestlase, siis kokku käis Saksa vägedest läbi 70 000 eestlast (sh u 20 000 vabatahtlikku ja u 50 000 mobiliseeritud). Neist üle 20 000 kaotas elu.⁹⁵ Et Nürnbergi rahvusvaheline tribunal kuulutas Saksa riigi poliitika kuritegelikuks ja see süü laienes kõigile Saksa vägedes teeninud mittedeaklastele, siis tegelikult ei huvitanud enam võitjaid, kas eestlased olid teeninud SSis, politseiüksustes või Wehrmachtis ning kas nad olid seda teinud vabatahtlikuna või rahvusvahelise õiguse vastaselt mobiliseerituna.⁹⁶ Nõukogude Eesti oludes tähendas see Saksa mundrit kandnud eestlastele sunnitööd ja sundasumisi, diskrimineerimist elukoha-, õpingu- ja töökohakeelu kaudu, mis tähendas terve põlvkonna meeste aastakümneteks avalikust elust kõrvaletõrjumist.

Olukord, kus ei ole võimalik aru saada, millised sõjaveteranid on tunnustatud kangelased, vabastajad, vabadusvõitlejad või tegelikult Eesti eest

⁹⁵ Toe Nõmm, „Eesti üksustest Saksa sõjaväes. Formeerimine ja isikkoosseis,” *Akadeemia* nr 1 (1990): 134.

⁹⁶ Toomas Hiio, „Eesti üksustest *Wehrmacht*’i, SSi ja politsei ning Relva-SSi alluvuses Teise maailmasõja ajal,” – *Eesti sõjaajaloo aastaraamat* nr 1 (7) (2011) (Viimsi: Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum; Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011), 256.

Suures Isamaasõjas saavutatud võidu 40. aastapäeva tähistamisest osavõtjate rongkäik (Põlva, 9. mai 1985). Eesti Filmiarhiiv

A parade on the 40th anniversary of the victory in the Great Patriotic War (Põlva, 9 May 1985). Estonian Film Archives

võitlejad, jätkub tänapäevani. Üks värvikamaid näiteid sellest on Raudristi Rüütliristi kavaleri Harald Nugiseksi juhtum. Vabatahtlikult Eesti leegioniga liitunud Nugiseks sai haavata ning elas üle nii sõjakoledused, lahingud kui ka Siberi vangiaastad. Tema teeneid on Eesti Vabariigis oma autasudega tunnustanud nii Pärnu Maavalitsus, Pärnu Linnavalitsus, Eesti Reservohvitseride Kogu, Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, Eesti Eruohvitseride Kogu jt kui ka riik (talle on antud Kaitseministeeriumi III klassi

teeneterist ja medal „Kodu kaitseks”, Kaitseliidu III klassi Valgerist, Kaitseväe Eriteenete rist, Maaväe „Ohvitseri hõberist” jmt autasud). Vaatamata sellele ei ole Nugiseks saanud ühtegi riiklikku autasu ning diskussioon, kas see on ülekohus või mitte, jätkub tänapäevani. Teisalt tegi Riigikogu 14. veebruaril 2012 avalduse, kus tunnustas Eesti Vabariigi kodanikke, kes „tegutsesid Nõukogude Liidu või natsionaalsotsialistliku Saksamaa okupatsiooni aastatel Eesti Vabariigi *de facto* taastamise nimel”.⁹⁷ See avaldus arvestas ühelt poolt sise- ja välispoliitilist reaalsust ning teisalt rahuldab tõenäoliselt paljusid endisi relvakandjaid. Alates 2012. aastast käsitleb Eesti Vabariik oma veteranipoliitikas veteranidena kodanikke, kes on taasiseseisvunud Eesti Vabariigi Kaitseväe koosseisus osalenud (1) riigi sõjalisel kaitsmisel või (2) rahvusvahelisel või kollektiivse enesekaitse operatsioonil või (3) on teenistusülesannete täitmisel või Kaitseliidu tegevliikmena kaotanud sõjalisel väljaõppel püsivalt töövõime.⁹⁸

Juba 1980. aastate teisel poolel kostis üleskutseid, mis nõudsid kunagiste punaarmeeväe kuritegude uurimist ja Punaarmeele püstitatud mälestusmärkide teisaldamist. Muudatustest tulenev šokk kajastus ka ajalehtedes, kus näiteks 1989. aastal kurtsid Punaarmee veteranid, et nad on vaesunud, invaliididel ei ole telefoni, kaubad ja teenused kallinevad jms. Ajalehe vahendusel anti teada, et Sõja- ja Tööveteranide Tallinna Organisatsiooni konverents mõistis hukka „äärmuslaste katsed tembeldata sõjaveteranid, sealhulgas Eesti korpuse võitlejad „vallutajateks” ja „okupantideks””.⁹⁹ Tõdeti, et kontakt koolide jt organisatsioonidega on jäänud veteranidest endist olenemata nõrgaks ja Suures isamaasõjas langenutest ei peeta vajalikuks enam rääkida.

Aastakümneid esitasid endised sõjamehed kokkutulekul, miitingutel ja paraadidel üksteisele traditsioonilise küsimuse: „Kas mäletate, poisid?”. Selles küsimuses peegeldus soov minna mälestustes tagasi päevadesse, kui oldi noored, uljad ja tulvil elujõudu. Mis veelgi tähtsam: nooruspäevadel olid nad riiklikult tunnustatud kangelased, aga paljude inimeste silmis ka tegelikud kangelased. Kõigist üleelatud vaimsetest ja

⁹⁷ Riigikogu avaldus „Tunnustuse avaldamine Eesti kodanikele”, 14. veebruar 2012, <http://www.riigikogu.ee/index.php?id=172238>, 19. märts 2013.

⁹⁸ „Poliitika Kaitseväe ja Kaitseliidu veteranide osas,” 5.

⁹⁹ Aleksander Koel, „Olgem ikka uuendajate rivis!” *Õhtuleht*, 8. mai 1989, 1.

Üleliidulise mälestusvalve Suures Isamaasõjas saavutatud võidu mälestuseks pidulikul avatseremoonial Tõnismäel Tallinna Vabastajate mälestussamba juures kõneleb EKP Keskkomitee esimene sekretär Karl Vaino. Temast vasakul kahekordne Nõukogude Liidu kangelane, Nõukogude Liidu marssal, matka „Minu kodumaa NSV Liit” keskstaabi ülem Ivan Bagramjan (1981). Eesti Filmiarhiiv

Karl Vaino, first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Estonia, speaking at the Tõnismägi Monument to the Liberators of Tallinn upon the opening ceremony of the pan-soviet memorial vigil to commemorate the victory in the Great Patriotic War. Ivan Bagramjan, the twofold Hero of the Soviet Union, Marshal of the Soviet Union, head of the central headquarters of the hike My Homeland—the Soviet Union is standing left from Vaino (1981). Estonian Film Archives

füüsilistest raskustest hoolimata olid nad sõjas ellu jäänud. Väga paljud veteranid suutsid isegi aastakümneid hiljem kirjeldada leheveergudel üksikasjalikult päeva, millal nad said teada sõja lõppemisest, seda, kuidas rahvas neid tervitas kui vabastajaid pidulikel sissemarssidel linnadesse, ning kuidas võidupäeval õitsesid sirelid. Nagu üks veteran selgitas:

„Põlvkonnale, kes sõda nägi, selle üle elas, ei lõppenud sõda 9. maiga. See on meil südames.”¹⁰⁰ Kuid 1980. aastate lõpus kujunenud olukorras, kus pool sajandit tagasi „maailma fašismist päästnud” kommunistlik partei oli lagunemas, kus endisi „kangelasi ja vabastajaid” hakati nimetama okupantideks ning loobuti aastakümnete jooksul juba traditsiooniks saanud pompoosetest mälestustseremooniast, otsisid veteranid tuge eelkõige omasuguste hulgast: „Paljudest rahvustest polgukaaslaste sõprus on igavesti elav, verega sõlmitud side. [---] On selline omanäoline püsiv ühtekuuluvustunne, mida ei ole suutnud ega suuda olematuks muuta aegade ja sündmustega kaasas käivad ahistused, kriisi- ja ängistusenähtused, solvamised ega kibestumised.”¹⁰¹

Järeldused

Kommunistlik partei kasutas tähtpäevaajakirjandust nii oma päevapoliitiliste kampaaniate kui ka pikemaajalise ja mastaapsema protsessi huvides, mille eesmärk oli luua kvalitatiivselt uus ühiskond oma kodanike järjekindla kasvatamisega nn nõukogude inimeseks. Suure isamaasõja võitu kasutati kui asitõendit, mis kinnitas, et kommunistliku partei otsused ja poliitika olid olnud õiged – vastasel korral ei oleks suudetud purustada „maailma võimsaimat fašistlike röövullutajate sõjamasinat”. Niisamuti kasutati Suure isamaasõja võitu kui näidet marksistliku-leninliku teooria paikapidavusest. Kallaletungi Nõukogude Liidule nimetati niikuinii laguneva kapitalistliku-imperialistliku süsteemi meeletlikuks katseks peatada nn vabade töötavate rahvaste soovi liituda sotsialistlike riikide leeriga ja seda laiendada.

Tähtpäevaajakirjandusele olid sõjaveteranid hindamatu abimaterjal. Kes sõda alustas, kui palju ohvreid toodi, tänu kellele sõda võideti, mida see võit maailma ajaloo seisukohalt tähendab ning milline on olukord maailmas pärast sõda – sellise ülevaate andsid ajalehtedes tähtpäevale pühendatud juhtkirjad. Kuid need olid üksnes sündmuste kuivad ja faktilised konstateeringud koos poliitiliste hinnangutega. Inimeste tegelikud

¹⁰⁰ Maris Laubre, „Laupäevane kohtumine,” *Noorte Hääli*, 9. mai 1981, 1.

¹⁰¹ Endel Sõgel, „Mälu ja kirjades säilinud sõprus,” *Õhtuleht*, 8. mai 1988, 2.

Nõukogude Liidu kangelased Arnold Meri, Endel Puusepp ja V. Kozlov Tallinna Vabastajate monumendi juures asuvast igavesest tulest süüdatud tõrvikuga teel Lauluväljakule Tallinna ja Eesti NSV vabastamise 40. aastapäeva pidulikul tähistamisel (1984). Mati Hiis/Eesti Filmiarhiiv
Arnold Meri, Endel Puusepp, and V. Kozlov, Heroes of the Soviet Union, on the way from the Monument to the Liberators of Tallinn to the Song Festival grounds with a torch lit from the eternal fire upon the 40th anniversary commemoration of the liberation of the Estonian Soviet Socialist Republic (1984). Mati Hiis/Estonian Film Archives

kannatused olid peidetud statistikasse, mis näitas sõjas osalenud ja hukkunud inimeste anonüümset koguarvu.

Tähtpäevaajakirjandus ei oleks täitnud oma propagandaeesmärki, kui keegi ei oleks ajalehti lugenud, sest lugemine on eelduseks, et trüki sõnaga saab kedagi mõjutada ja suunata. Seega tuli lugejates äratada inimlikku huvi. Sõjaveteranide isiklikud ja üksikasjalikud mälestused aitasid tuua Suure isamaasõja sündmused abstraktselt tasandilt märksa mõistetavale ja vahetumale tasandile, lisades sõjakirjeldustele inimliku mõõtme. Nende lugude jutustajad olid kellegi abikaasad, vennad, isad, vanaisad,

töökaaslased, klubiliikmed, endised koolivennad või lahingukaaslased. Isiklikest mälestustest võisid lugejad leida ka kodulinnade ja -külade ning tuttavate inimeste ja objektide nimesid. Sõjaveteranid lisasid konkreetsete sündmuste vahetute tunnistajatena tähtpäevaajakirjanduses ilmunud jutustustesse põnevust, usaldusväärust ja autoriteeti.

Tähtpäevaajakirjandus kasutas propagandistlikel eesmärkidel ja lugejates huvi tekitamiseks sõjaveterane ära, sekkudes isiku mälestustesse, valides nende seast välja režiimile sobivad katkendid ja episoodid. Veteranide jutustatust filtreeriti lugejate jaoks välja üksnes see osa, mis ei olnud vastuolus parteis heaks kiidetud ajaloo ja sündmuste käsitlusega. Loomulikult toimis ka veteranide puhul nõukogude süsteemile omane enesetsensuur. Oma nelja-aastase sõjaväelaseks olemise aja jooksul olid nad kahtlemata saanud repressiivaparaadi juhitud võitluses kõikvõimalike salakuulajate, diversantide, natsionalistlike õonestajate, sabotööride jt vastu väga hea kogemuse sellest, mida rindevõitlejana tohib rääkida ja mida mitte. Paljud olid oma sõjapäevadel olnud vahetuks tunnistajaks sellele, millised tagajärjed võivad olla faktide või oma arvamuse avaldamisel valel ajal ja vales kohas. Kindlasti oli enesetsensuuril roll ka oma mundriau päästmisel. Iga Punaarmee paljastatud kuritegu või puudus oleks kahjustanud ka võidusära nautivate veteranide hiilgust ja kuulsust. Kõige tavalisemad näited režiimi sekkumisest on juhtumid, kus endine veteran jutustas ümber ametlikest ajalookäsitlustest teada-tuntud tekste, lisades vaid, et ka tema osales selles või teises sündmuses või lahingus. Teisisõnu: veteran kui sündmustes osalenu kinnitas seega oma nimega, et partei koostatud ajalugu vastab tõe.

Teisalt ei vaikinud tähtpäevaajakirjandus täielikult maha sõjaveteranide isiklike kannatusi. Vastupidi, need pandi otseselt teenima propagandaeesmärke. Endiste sõjameeste toodud ohvreid ja kannatusi oli vaja demonstreerida ainuüksi selleks, et näidata punaarmeeleste kangelaslikkust ja seda, millist hinda maksis nõukogude rahvas sõjas saavutatud võidu eest. Just faktid mälestuste jutustaja enda (mõnel juhul korduvast) haavataasamisest või koguni invaliidistumisest olid punaarmeeleste vaprus ja ennastsalgavuse tõestuseks. Omaette küsimus on, kui veenvalt suudeti kannatuste tegelikku olemust ja raskust kirjeldada. Ühelt

poolt seadis kindlasti piirangud ajalehe maht, teisalt oli veel olulisem tegur oskus kannatusi lugejale mõistetavaks teha. Tõenäoliselt ei oleks sellega hakkama saanud ka parimad kirjanikud, rääkimata sageli kooli- pingist sõjaväkke ja seejärel demobiliseerituna tehasesse saadetud lihtsast reamehest. Siiski on usutav, et napolisõnalised sedastused selle kohta, et lahingu käigus saadi haavata, lahing oli verine või et tuli mitu kuud haiglas paraneda, läksid korda eelkõige teistele rindemeestele, kellel oli olemas vähemalt sarnane isiklik kogemus. Teisalt ei ole usutav, et need paari sõnaga dokumenteeritud haavataasaamised avaldasid samasugust mõju nooremale põlvele, kes ei olnud ise sõda kogenud. Nõukogude propaganda huvides ei olnud vaja haavataasaamisel pikalt peatuda – pigem näidati, kuidas punaväelane tegutses, jätkas võitlust ja sooritas kangelas- tegusid, sageli haavataasaamisest hoolimata.

Küll aga vaikiti tähtpäevaajakirjanduses maha endiste rindemeeste sõjajärgsed kannatused. Need üksikud juhtumid, kus paari sõnaga tunnistati veterani invaliidsust või piinarikkaid unenägusid, ei anna lugejatele ülevaadet sellest, milline nägi välja nende meeste tegelik rahuaegne elu. Ei räägitud sellest, milliseid vaimseid ja füüsilisi pingutusi pidid tegema inimesed, kelle elukvaliteet ilmselgelt muutus sõjas kaotatud jala või käe tõttu. Samuti ei käsitletud tähtpäevaajakirjanduses sõja ajal saadud vaimsete ja füüsiliste traumade mõju veteranide hilisemale vaimsele tervisele ega seda, kuidas tervislik seisund avaldas mõju nende suhtlemisele koduste, lähedaste ja töökaaslastega.

Praeguseks on välismissioonidel teeninud ligikaudu paar tuhat Eesti Vabariigi kaitseväelast. Nad on osalenud väiksema intensiivsusega relvastatud kokkupõrgetes, kui seda olid kas või Teise maailmasõja lahingud Eesti pinnal. Niisamuti eristab tänapäeva Eesti kaitsevälasi nende omaaegsetest kolleegidest tõsiasi, et nende üks teenistusperiood välismissioonil kestab kuus kuud ning seejärel naasevad nad turvalisse koduriiki. Nende kolleegid Teise maailmasõja päevilt said seevastu puhkuse loetud päevadeks ja sedagi vaid sõjaaegses tagalas, kus peale olmeprobleemide, perekondlike tragöödiate, õhu- või vastupanuvõitlejate rünnaku ohtude tuli tegemist teha nii siin- kui ka sealpool rindejoont tegutseva poliitilise repressiivaparaadiga. Sellele vaatamata tunnistab praegune Eesti Kaitse-

vägi, et posttraumaatilise stressi all kannatab 3–5% missioonil teeninud sõduritest ja osa kaitseväelasi on selle tõttu töövõime püsivalt kaotanud ning et tegelikult puudub ülevaade tegevteenistusest lahkunud sõdurite vaimsest tervisest.¹⁰² Seega ei ole ka põhjust arvata, et nõukogude sõjakangelastel polnud posttraumaatilist stressi, et nad ei mõlgutanud enesetapumõtteid ega otsinud sõjatraumadest tulenevatele probleemidele või rahuaegses argielus toimetulekuks abi alkoholist. Nii nagu see on tänapäeval Kaitseväest lahkunud vigastada või haavata saanud veteranide puhul, on omaette küsimus, kuivõrd oleks olnud nõukogude ajal üleüldse võimalik jälgida kõigi demobiliseeritud sõjaväelaste vaimset tervist.

Nõukogude tähtpäevaajakirjandus ei uurinud, kas ja kuidas demobiliseeritud sõdurid rahuaja eluga kohanesid. Teatati üksnes veteranide asumisest nn töörindele ja nende edasistest töövõitudest, mis oli üksnes osa tõest. Ei tuntud huvi, kas ja kuivõrd võisid veteranid aastakümneid hiljem oma noorusaja mälestustest, hoiakutest ja põhimõtetest võõranduda või distantseeruda sõjajärgsetest põlvkondadest ning kas sellega kaasnes vaimseid kannatusi. Vaikiti maha, milliseid (vaimseid) tagajärgi tõi endistele sõjakangelastele kaasa uutmise ja avalikustamisega kaasnenud ajaloo ja Punaarmee rolli ümberhindamine.

Kindlasti mõjutas tähtpäevaajakirjandus ka sõjaveterane, kes ainult ise teadsid, kui paljut olid nad pidanud aastakümnete jooksul oma mälestustest maha vaikima, et mitte sattuda vastuollu ametliku ajalookäsitlusega. Tagantjärele on võimatu hinnata, milliseid tundeid võis neis tekitada ajakirjanduse vahendusel rindemeestest loodud kuvand, mis kujutas neid vankumatute kangelastena, kes püsivad tööpostil aastakümneid, on alati elurõõmsad ega näita vähimatki väsimuse märki, samal ajal kui paljud neist tegelikult kannatasid vaimsete ja füüsiliste traumade käes. Nõukogude propagandaaparaat võis tahtmatult süvendada lõhet endiste rindemeeste ja sõjajärgsete põlvkondade vahel, eitades veteranide inimlikke kannatusi ja luues neist vankumatute superkangelaste kuvandi. Eriti tuli see esile juhul,

¹⁰² Vt näiteks Rein Sikk, „Missioonil käimine võib lõppeda perevägivalga või enesetapuga,” *Eesti Päevaleht*, 25. november 2005, 3; Gustav Kutsar, „Millega ja kuidas lõpeb välismissioon?” *Kaitse kodu!* nr 1, 2007, 12–14; Kadri Ibrus, „Psühholoog Parmak: missioonide vahel peaks sõdur aasta puhkama,” *Eesti Päevaleht*, 12. detsember 2009, 2; Raimo Poom, „Missioonistress on võtnud mõnelt sõdurilt töövõime,” *Eesti Päevaleht*, 7. detsember 2010, 2.

kui noorematel põlvkondadel puudus isiklik kokkupuude sugulastest või tuttavast sõjaveteranidega, kes pajatanuks lugusid üleelatust ning rääkinuks, kuidas sõda ja ametlikus ajaloos kas maha vaikitud või ümber kirjutatud sündmused tegelikult välja nägid. Kuna tähtpäevaajakirjandus ei kirjeldanud noortele veteranide argikannatusi, suhtutigi mõnikord veteranidesse, nende käitumisse, omavahelistel taaskohtumistel mälestuste jutustamisse, viinajoomisse ja lõõtspilli saatel ühislaulmisesse teatud võõristusega. Seega tõi nõukogude tähtpäevaajakirjandus sõjaveteranide inimlikud kannatused ebainimlikus sõjas ohvriks partei loodud propagandistlikule müüdile hiilgavast võidust Suures isamaasõjas ning Punaarmee vooruslikust kangelaslikkusest. Kui rindemeeste kannatustest üldse räägiti, siis pidid need teenima eelkõige propaganda, mitte veteranide huve.

Bibliograafia

Arhiivid

Eesti Riigiarhiivi filiaal (ERAF)

1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

Dokumentide kogumik

NLKP ideoloogiast. Dokumentide kogumik. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

Kirjandus

Brežnev, Leonid I. *NLKP ideoloogiast aktuaalseid küsimusi I.* Tallinn: Eesti Raamat, 1979.

Brežnev, Leonid I. „Väike maa”. *Taassünd.* Tallinn: Eesti Raamat, 1978.

Dukes, Paul. „The Social Consequences of World War II for the USSR.” – *Total War and Social Change*, ed. Arthur Marwick, 45–57. London: Macmillan Press, 1988.

Edele, Mark. *Soviet Veterans of the Second World War: A Popular Movement in an Authoritarian Society 1941–1991.* London: Oxford University Press, 2008.

Fieseler, Beate. „Arme Sieger. Die Invaliden des Großen Vaterländischen Krieges.” *Osteuropa* Jahrgang 55 / Heft 4–6, (April–Juni 2005): 207–218.

Fieseler, Beate. „The Bitter Legacy of the „Great Patriotic War”: Red Army under Late Stalinism.” – *Late Stalinist Russia: Society between Reconstruction and*

- Reinvention*, ed. Juliane Furst, 46–61. London and New York: Routledge, 2005.
- Физелер, Беате. „„Нищие победители”: инвалиды Великой Отечественной Войны в Советском Союзе,” *Неприкосновенный Запас* 2–3, (2005), <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/fi33.html>, 24. märts 2013.
- Figes, Orlando. *Sosistajad. Eraelu Stalini Venemaal*. Tallinn: Varrak, 2010.
- Gellately, Robert. *Lenin, Stalin ja Hitler. Sotsiaalse katastroofi ajastu*. Tallinn: Varrak, 2009.
- Gibian, George. „World War 2 in Russian National Consciousness: Pristavkin (1981–7) and Kondratyev (1990).” – *World War 2 and the Soviet People*, ed. John Garrard, 147–159. New York: St. Martin’s Press, 1993.
- Harro-Loit, Halliki; Kõresaar, Ene. „National Temporality and Journalistic Practice: Temporalising Anniversary Events in Estonian Television News,” *Trames* 14 (64/59), 4, (2010): 323–241.
- Hiio, Toomas. „Eesti üksustest *Wehrmacht*’i, SSi ja politsei ning Relva-SSi alluvuses Teise maailmasõja ajal,” – *Eesti sõjaajaloo aastaraamat nr 1 (7) (2011)*, 158–273. Viimisi: Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum; Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011.
- Kitsch, Carolyn. „Anniversary Journalism, Collective Memory, and the Cultural Authority to Tell the Story of the American Past,” *Journal of Popular Culture* 36 (2002): 44–67.
- Kreegipuu, Tiiu. „Ajaloo rakendamise propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlus Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1940–1960,” *Tuna* 3 (2007): 46–69.
- Kreegipuu, Tiiu. „Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted,” *Ajalooline Ajakiri* 1/2 (2009): 155–178.
- Külaots, Vassili. *Eesti Tallinna kaardiväe laskurkorpuse võitlustee*. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945.
- Lenin, Vladimir I. „Mis on „rahvasõbrad” ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?” – *Valitud teosed. 1. kd, 1894–1900*, 3–185. Tallinn: Eesti Raamat, 1985.
- Lõhmus, Maarja. *Toimetamine: kas looming või tsensuur*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.
- Malenkov, Georgi. *Aruandekõne ÜK(b)P Keskkomitee tööst partei XIX kongressile 5. oktoobril 1952*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952.

- Merridale, Catherine. „The Collective Mind: Trauma and Shell-shock in Twentieth-century Russia,” *Journal of Contemporary History* Vol. 35 (1), (2002): 39–55.
- Merridale, Catherine. *Ivani sõda: Punaarmee aastatel 1939–1945*. Tallinn: Tänapäev, 2007.
- Merridale, Catherine. *Night of Stone. Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Benguin, 2001.
- Mertelsmann, Olaf. „Die Sowjetisierung des estnischen Alltags während des Stalinismus.” – *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag*, Hg. Norbert Angermann, Michael Garleff, Wilhelm Lenz, 591–610. Münster: Lit-Verlag, 2005.
- Miil, Marek. „Mäng mäluga. 22. september 1944 Eesti NSV päevalehtedes ajavahemikus 1945–1989,” *Ajalooline Ajakiri* 2 (136) (2011): 189–222.
- Misztal, Barbara A. *Theories of Social Remembering*. Philadelphia: Open University Press, 2003.
- Mletšin, Leonid. *Brežnev*. Tallinn: Varrak, 2011.
- Nömm, Toe. „Eesti üksustest Saksa sõjaväes. Formeerimine ja isikkoosseis,” *Akadeemia* nr 1 (1990): 113–135.
- Olick, Jeffrey K. *The Politics of Regret. On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge, 2007.
- Pennington, Reina. „„Do Not Speak of the Services You Rendered”: Women Veterans of Aviation in the Soviet Union,” *The Journal of Slavic Military Studies* Vol. 9, no. 1 (1996): 120–151.
- Pärn, Lembit. *Sõjakeerises*. Tallinn: Eesti Raamat, 1968.
- Radzinski, Edvard. *Stalin*. Tallinn: Varrak, 2000.
- Roberts, Geoffry. *Stalini väejuht. Georgi Žukovi elu*. Tallinn: Tänapäev, 2012.
- Сенявская, Елена. *Психология войны в XX веке – исторический опыт России*. Москва: РОССПЭН, 1999.
- Sherlock, Thomas. *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Sokolov, Boriss. *Leonid Brežnev ja tema „kuldne aeg”*. Tallinn: Valgus, 2004.
- Stalin, Jossif V. „Kõne Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelisel koosolekul 9. veebruaril 1946.” – *Agitaatori kalender-käsiraamat*, 5–13. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946.

- Stalin, Jossif V. *Leninismi alustest*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
- Zenkovich, Nikolai. *Marssalid ja peasekretärid. Intriigid, vaen, vandenõud*. Tallinn: Olion, 2003.
- Zerubavel, Eviatar. *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. London: The University of Chicago Press, 2003.
- Zubkova, Jelena. *Russia After the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945–1957*. New York: M. E. Sharpe, 1998.
- Zubok, Vladislav M. *Luhtunud impeerium. Nõukogude Liit külmas sõjas alates Stalinist kuni Gorbatsšovini*. Tallinn: Tänapäev, 2010.
- Tamm, Boris. *Eesti rahva võitlustest Suures Isamaasõjas*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.
- Tammer, Enno. *Nõukogude aeg ja inimene*. Tallinn: Tammerraamat, 2004.
- Tammer, Enno. *Nõukogude armee ja eesti mees*. Tallinn: Tammerraamat, 2010.
- Tammer, Enno. *Nõukogude kool ja õpilane*. Tallinn: Tammerraamat, 2006.
- Tannberg, Tõnu. „Nõukogude Eesti valitsemine.” – *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast iseseisvumiseni*, toim. Sulev Vahtre, 250–271. Tartu: Ilmamaa, 2005.
- Undusk, Jaan. „Tuulik ehk unistus tapvast reaalsusest.” – *Ülo Tuulik. Sõja jalus*, kommenteerinud Jaan Undusk, 189–220. Tallinn: Kadmirell, 2010.
- Wertsch, James V. „Collective memory and narrative templates,” *Social Research* 75:1 (2008): 133–156.
- Wertsch, James V. „Narrative Tools of History and Identity,” *Culture and Psychology* Vol. 3, no. 5 (1997): 5–20.
- Wertsch, James V. *Voices of Collective Remembering*. London: Cambridge, 2002.
- Üleliidulise Kommunistliku (Bolševike) Partei Ajalugu*. Tallinn: Poliitiline Kirjastus, 1945.

Ajakirjandus

- Ibrus, Kadri. „Psühholoog Parmak: missioonide vahel peaks sõdur aasta puhkama.” *Eesti Päevaleht*, 12. detsember 2009.
- Kasela, Katrin. „Jälle on rahukevad.” *Noorte Hääl*, 9. mai 1986.
- Koel, Aleksander. „Olgem ikka uuendajate rivis!” *Õhtuleht*, 8. mai 1989.
- Kozõr, Boriss. „Kaardiväelased.” *Õhtuleht*, 9. mai 1977.
- Kutsar, Gustav. „Millega ja kuidas lõpeb välismissioon?” *Kaitse kodu!* nr 1, 2007.
- Laubre, Maris. „Laupäevane kohtumine.” *Noorte Hääl*, 9. mai 1981.
- Lember, Endel. „Võit.” *Noorte Hääl*, 9. mai 1983.

- Markov, Erla. „Rindemehed.” *Õhtuleht*, 9. mai 1966.
- Matin, Valentin. „Veterani sõna.” *Noorte Hää*, 22. september 1983.
- Molotov, Vjatšeslav. „Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäev.” *Eesti Bolševik* nr 12, 1974, 1–12.
- Poom, Raimo. „Missioonistress on võtnud mõnelt sõdurilt töövõime.” *Eesti Päevaleht*, 7. detsember 2010.
- Saar, Ants. „Väikesi kilde suurest võidust.” *Õhtuleht*, 8. mai 1983.
- „Sanitar!” *Noorte Hää*, 9. mai 1967.
- Sikk, Rein. „Missioonil käimine võib lõppeda perevägivaldaga või enesetapuga.” *Eesti Päevaleht*, 25. november 2005.
- Sõgel, Endel. „Mälu ja kirjades säilinud sõprus.” *Õhtuleht*, 8. mai 1988.
- Tomberg, V. „Sellel mälestusrikkal päeval.” *Õhtuleht*, 9. mai 1955.
- Vanaselja, Nikolai. „Sada rida.” *Õhtuleht*, 8. mai 1970.
- Vare, Tõnu. „9. mai.” *Noorte Hää*, 9. mai, 1982.
- „Ühe polgu mehi. Ants Ruil.” *Noorte Hää*, 9. mai 1967.

Veebilehed

- „Poliitika Kaitseväge ja Kaitseliidu veteranide osas.” Kaitseministeerium, 2012, http://kaitseministeerium.ee/files/kmin/nodes/13165_Veteranipoliitika.pdf, 2. märts 2013.
- Riigikogu avaldus „Tunnustuse avaldamine Eesti kodanikele”, 14. veebruar 2012, <http://www.riigikogu.ee/index.php?id=172238>, 19. märts 2013.

Silenced Heroes

Veterans of the Great Patriotic War in the Anniversary Journalism of Soviet Estonia from 1944 to 1989

Marek Miil

It is a common phenomenon that a state endeavours to gain recognition from the society to its policies and more prominent policy enforcers by distributing information in the public space. This article explores the implementation of the policy on veterans in Soviet Estonia with the help of print media. One of the purposes of the press in the Soviet Union was to introduce and advocate the exclusive treatment of history of the Communist Party. This included the regular commemoration of historical events considered significant by the party, e.g. the Great Patriotic War. Thus, on certain historical anniversaries, such as 9 May (anniversary of the victory over the German forces in the Great Patriotic War) and 22 September (date of the Soviet Red Army entering Tallinn in 1944), the sovietised Estonian print media was required to describe the events of a specific historical day, explain the importance of the event in view of the present and future, describe the commemoration of the event in contemporary times, as well as provide an opportunity for the war veterans to have their say. However, at any given period, the way anniversary journalism treated the Red Army veterans who took part in the Great Patriotic War depended on the political needs and goals of the Communist Party. The purpose of this paper is to explore in how many articles on the subject of historical anniversaries the veterans could tell of the physical and mental suffering caused by war and the extent to which they were allowed to do so. The sample of the research includes 794 articles on the anniversary of the victory in the Great Patriotic War (9 May) and the anniversary of the liberation of Tallinn (22 September) published in the Soviet Estonian daily newspapers *Rahva Hääl*, *Noorte Hääl* and *Õhtuleht* in the time period 1945–1989.

The research concluded that veterans could retell their personal war memories and experiences in 211 articles, which is approximately a fourth of the 794 anniversary texts examined. The articles in which veterans could relate their memories can be divided into two by structure. The first type is based on a three-part narrative: (1) life before the war; (2) joining the Red Army and activities during the war; (3) pursuits of the combat soldier after the war. The second type of articles narrates the story of the war veteran and his bravery in a specific battle. The rest of the anniversary day articles used the event in the service of doing propaganda for some current political issue or described the events of the day. The veterans themselves were frequently also the authors of such articles but their task as former combat fighters was to narrate versions of the stories on military operations, battles, or other significant events that complied with the historical discourse approved by the party.

The suffering of certain veterans can also be identified in anniversary journalism. Firstly, instances of referring to the fact that a veteran was wounded in battle or disabled due to the wounds indicate personal physical suffering. Nevertheless, only 48 veterans admit that they were wounded, which constitutes a fourth of the 211 articles in which veterans were allowed to voice their war experiences.

There are even less instances of veterans admitting to suffering in their post-war existence. For example, articles describe veterans hearing the rattle of tank tracks, and imagining flying in a combat plane even decades after the war. 27 veterans referred to mental suffering in the manner described above—this constitutes 13% of the 211 articles in which war veterans were allowed to voice their war experiences.

This article finds that the Soviet anniversary journalism used war veterans for propaganda purposes in order to gain the interest of readers, at the same time interfering with the veterans' memories, choosing and selecting extracts and episodes acceptable for the Soviet regime. Anniversary journalism did not silence the personal suffering of the veterans. On the contrary, these emotions directly served the purposes of propaganda. However, it was not in the interests of Soviet propaganda to linger on the details of getting wounded. The press rather had a tendency to dem-

onstrate how the Soviet soldier acted, persevered in battle, and behaved heroically, often despite the wounds. On the other hand, anniversary articles offered little to no coverage of the post-war afflictions of combat soldiers. The few cases that accepted the disabilities or anguished dreams of the veterans in a few words did not give a full overview of the veterans' peacetime life to the readers. They were silent about the mental and physical effort required from the people whose quality of life undoubtedly changed due to a foot or hand lost in the war. Anniversary journalism certainly also influenced the war veterans who were the only ones to know how many of their memories had to be suppressed during several decades in order to conform to the official treatment of history. Therefore, it can be claimed that Soviet anniversary journalism sacrificed the veterans' human sufferings in an inhuman war for the benefit of the party's propagandistic myths about a glorious victory in the Great Patriotic War and the virtuous heroism of the Soviet Red Army. If the combat soldiers' sufferings were mentioned at all, they were to serve propagandistic purposes, not the interests of the veterans.